

Graničari u Vinkovcima na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće

Barišić, Mislav

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:961236>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-02-27**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Diplomski rad

**GRANIČARI U VINKOVcima NA PRIJELAZU IZ 18. U 19.
STOLJEĆE**

Frontiersmen in Vinkovci at the Turn of the 19th Century

Zagreb, 2021.

Student: Mislav Barišić

Mentorica: dr.sc. Nataša Štefanec

SADRŽAJ

1.UVOD	2
2. VOJNA GRANICA U HABSBUŠKOJ MONARHIJI	5
3. VINKOVCI I SLAVONSKA VOJNA GRANICA	16
4. DEMOGRAFIJA SLAVONSKE VOJNE GRANICE I VINKOVACA	21
4.1 Naseljavanje novog stanovništva	21
4.2 Etnički i konfesionalni sastav stanovništva	24
5. DRUŠTVENA STRUKTURA VINKOVACA I VOJNE GRANICE	28
5.1 Graničari i graničarski časnici	28
5.2 Društveno raslojavanje u Vinkovcima	34
6. URBANIZACIJA I GOSPODARSTVO	40
6.1 Urbanizacija	40
6.2 Gospodarstvo	42
7. SVAKODNEVICA	47
8. ZAKLJUČAK	50
9. SAŽETAK	52
10. SUMMARY	53
11. POPIS LITERATURE	54

1. UVOD

Rad se bavi graničarima u Vinkovcima na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, odnosno graničarima kao društvenom skupinom na području habsburške Vojne granice, fokusirajući se na prostor Vinkovaca i okolice. Habsburška Vojna granica je sustav obrane od Osmanlija koji se formirao stoljećima, a na prostoru Slavonije zaživio je nakon Bečkog rata. Osim kraćeg opisa nastanka i oblikovanja tog sustava na prostoru Hrvatske, u radu će se objasniti formiranje Vojne granice na prostoru Slavonije s posebnim osvrtom na niz političkih odluka Habsburške Monarhije koje su uvjetovale status Slavonije i Vinkovaca u habsburškom sustavu u 18. i 19. stoljeću. Posebna pažnja posvetit će se promjenama u broju stanovnika, odnosno promjenama u etničkom i konfesionalnom sastavu stanovništva Vinkovaca i Vojne granice u Slavoniji. Razmotrit će se društvena struktura i mogućnosti društvene mobilnosti unutar graničarskog društva, definirati društveni i pravni status graničara kao najveće društvene grupe te prezentirati njihovo materijalni status i važni aspekti svakodnevice. Analizirat će se proces urbanizacije i razvoja Vinkovaca unutar gospodarskog sustava Vojne granice s posebnim osvrtom na status vojne uprave. Za kraj, u radu će se prikazati kako su graničare percipirali suvremenici.

Dubina i sveobuhvatnost promjena odredile su i glavna istraživačka pitanja ovog diplomskog rada. Prvo, koji su potezi središnjih vlasti Habsburške Monarhije, posebice vojnih vlasti, bili ključni u oblikovanju demografske politike na Vojnoj granici te koji su bili ishodi te politike? Drugo, kako je (re)organizacija Vojne granice utjecala na gospodarsko funkcioniranje i razvoj Vojne granice, posebice Vinkovaca, na pravni i društveni položaj graničara te njihovu svakodnevicu. Treće, kako je funkcioniranje unutar sustava Vojne granice utjecalo na urbanistički razvoj Vinkovaca.

Rad će obuhvatiti razdoblje 18. i prve polovice 19. stoljeća, a posebna pažnja obratit će se na promjene u statusu graničara u nekoliko prijelomnih faza. Prva od njih nastupa sredinom 18. stoljeća kada Vinkovci postaju sjedište 7. brodske graničarske pukovnije (1747.). Zatim slijedi razdoblje od 1765. do 1785. godine kada Vinkovci imaju status vojnog komuniteta, pa razdoblje kantonskog uređenja koje traje do početka 19. stoljeća te, na koncu, početak 19. stoljeća kada su Vinkovci ponovno u pravnom statusu trgovišta. Svaku od ovih faza karakteriziraju velike promjene vojnokrajiškog sustava, posebno u domeni uprave i demografije. Doseljavanje velikog broja novih stanovnika iz raznih dijelova Monarhije te s

prostora susjednog Osmanskog Carstva dovelo je do iznimno heterogenog sastava stanovništva Vinkovaca i okolice. Upravnim reformama Vojne granice stanovništvo je podijeljeno u četiri sloja, vojne časnike, civile (trgovce i obrtnike), svećenstvo i graničare.

Motiv za istraživanje života graničara u Vinkovcima na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće moje je porijeklo. Tijekom života u Vinkovcima shvatio sam da su moji sugrađani jako ponosni na povijest i kulturu svoga grada. U Vinkovcima se održavaju brojne manifestacije povijesnog i etnološkog karaktera poput rimskih dana i vinkovačkih jeseni. Ipak, dok su povijest antike i suvremenog doba, napose 20. stoljeća i kasnog 19. stoljeća, dobro zastupljeni i obilježeni raznim kulturnim događanjima, povijest 18. i prve polovice 19. stoljeća, odnosno razdoblje funkcioniranja Vojne granice na ovom prostoru, slabije se prezentira, a i nedovoljno je znanstveno istraženo. Iako sam se odlučio sam se za temu koju se danas manje apostrofira u javnom životu, ipak postoje brojne reference na prijašnja, sretnija, vremena, pri čemu se često zaboravlja da se govori upravo o vremenima u kojima je na ovim prostorima funkcionirala Vojna granica. Tako se, primjerice, u kolektivnoj memoriji sugrađana zadržala teza da se u stara vremena u Slavoniji i Vinkovcima moglo dobro živjeti od plodne slavonske zemlje. Svi ti razlozi ponukali su me da na objektivni i što znanstveniji način istražim tu i slične tvrdnje i utvrdim koliko su one točne te koliko se reference na ta vremena poklapaju s realnošću.

U hrvatskoj historiografiji na temu ustroja i funkcioniranja Slavonske vojne granice postoji velika količina literature i istraživanja. Ipak, sami graničari kao društvena skupina manje su istraživani. Povijesna literatura o Vinkovcima u sustavu Vojne granice fragmentirana je. Istraživačke radove na ovu temu nalazimo kao članke u povijesnim časopisima i zbornicima radova, a sami graničari tek povremeno su objekt izravnog istraživanja, a više o njima doznajemo iz povremenih rasutih referenci. Od novijih istraživanja i literature najznačajnije djelo koje se bavi Vinkovcima doktorska je disertacija Sanje Lazanin *Vinkovci i Vukovar na prijelazu iz 18. u 19. stoljeća*. Rad je usporedna analiza povijesti Vinkovaca i Vukovara na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, a značajan je zato što je objedinio fragmentirane spoznaje o povijesti ovog prostora, donio pregled urbanih struktura Vinkovaca i Vukovara onoga vremena, pregled gospodarstva, demografije i etnokonfesionalnog sastava ovih mjesta. Za povijest Vojne granice onoga vremena izuzetno su značajni i radovi Alexandera Buczysnkog. On je istražio povijest vojnih komuniteta Bjelovara, Petrinje i Senja u knjigama *Gradovi vojne krajine I. i II.*, a za moj rad ova historiografska djela su značajna zato što autor donosi prikaz organizacije uprave, sudstva i stanovništva u vojnim komunitetima 18. i 19. stoljeća. Buczysnki se u svojoj knjizi *Pa to su samo Hrvati* bavio

kantonskim sustavom, njegovim uvođenjem i promjenama koje na Vojnu granicu ovaj sustav donosi, a također donosi analizu kantonskog regulativa pomoću kojeg je sustav uveden. Razvitkom i promjenama koje zahvaćaju graničarsko društvo bavio se Karl Kaser u historiografskoj knjizi *Slobodan seljak i vojnik: povojačenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini (1535-1881)*. U ovom djelu poseban je naglasak na promjenama u društvu Vojne granice tijekom njezinog povojačenja, odnosno uključivanja cijelog društva u vojni sustav. Veliki doprinos historiografiji i temi povijesti Vojne granice dao je Fedor Moačanin mnogobrojnim znanstvenim radovima. Sam Moačanin nikada nije objavio knjigu, no njegovi radovi su okupljeni 2016. godine u knjizi *Radovi iz povijesti Vojne krajine*. Ive Mažuran bavio se temom osnutka Vojne granice, a svoje spoznaje objavio je u historiografskoj knjizi *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702. godine*. Knjiga je objavljena 2006. godine i daje nam uvid u promjene i reorganizaciju Vojne granice na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće. Važan izvor za povijest Vojne granice 18. stoljeća je djelo njemačkog putopisca i povjesničara Friedricha Wilhelma von Taubea *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*. Taube je u drugoj polovici 18. stoljeća putovao prostorom Slavonije i Srijema te je iz perspektive suvremenika iz strane države zapisivao svoja opažanja o Vojnoj granici, njezinom gospodarstvu, topografiji i stanovnicima.

Rad je uglavnom temeljen na sekundarnoj literaturi, jer nisam osposobljen za čitanje izvorne građe na njemačkom i latinskom jeziku. Stoga su metodološki postupci koje sam pri istraživanju teme koristio induktivna i deduktivna metoda, metode analize i sinteze te, povremeno, statistička metoda. Smatram da sam na temelju literature sakupio dovoljno podataka da bih dao uvid u neke temeljne procese i fenomene života na Vojnoj granici.

Cilj mi je bio pokazati kako su odluke iz vrha Habsburške Monarhije utjecale na rast stanovništva te promjene etničkog i konfesionalnog sastava stanovništva na području Vinkovaca i okolice, objasniti kako je vojna uprava utjecala na društveno raslojavanje i pravni status stanovništva na Vojnoj granici te prezentirati ekonomsko funkcioniranje Vojne granice i važnije aspekte graničarske svakodnevice. Moja je hipoteza da je odabir Vinkovaca kao središta pukovnije donio boljitak kraju i znatno ubrzao demografski, urbani i gospodarski razvoj Vinkovaca. Ovo istraživanje će pridonijeti demografskoj, socio-ekonomskoj i urbanoj povijesti te povijesti svakodnevice.

2. VOJNA GRANICA U HABSBUŠKOJ MONARHIJI

Vojna Krajina ili Vojna Granica u Habsburškoj je Monarhiji bila područje organizirano primarno u svrhu obrane od stalne osmanske prijetnje. Vojna je granica trebala zaustaviti osmanske pohode prema središtu Monarhije, tj. Beču, te sprječavati pljačkaške pohode neprijateljskih snaga. Kroz povijest možemo vidjeti da takav sustavan pristup obrani teritorija od vanjskih neprijatelja nije bio izum Habsburške Monarhije. Sličan primjer utvrđenog graničnog područja stvorenog u svrhu obrane od vanjskih neprijatelja bio je rimski limes koji je služio Rimskom carstvu za obranu od prodora i pljačkaških pohoda stranih naroda. Naravno, ta su se dva sustava uvelike razlikovala, ali su dijelila i zajednička obilježja koja definiraju vojnu granicu. Svaka vojna granica ima vojnu upravu i stajaću vojsku koja živi na graničnom području. Često su na pogranična područja organizirana u vojnu granicu naseljavane vojne jedinice s posebnim povlasticama. Takve pogranične čete uglavnom su bile plaćene novcem ili obradivom zemljom, ne bi li se uštedjelo na troškovima, a zauzvrat su morale braniti granični teritorij od vanjskih neprijatelja.¹

Začetke utvrđivanja pograničnog područja za obranu i borbu protiv Osmanskog Carstva nalazimo još u 15. stoljeću kada je Hrvatsko-Ugarski kralj Žigmund Luksemburški organizirao obrambene tabore u nastojanjima da zaustavi pljačkaške upade Osmanlija u teritorij kraljevstva.² Žigmundova obrambena taktika nije donijela većih rezultata. Plan organizirane obrane protiv osmanske prijetnje ustanovio je i Matijaš Korvin koji je utemeljio tri banovine, Jajačku, Srebreničku i Šabačku te osnovao Senjsku kapetaniju.³ Korvinov plan obrane se pokazao znatno uspješnijim od planova svojih prethodnika, stoga se i nakon njegovog vladanja nastavljaju osnivati obrambene jedinice na pograničnom području kraljevstva kako bi se zaustavili sve jači i češći napadi Osmanlija. Sila i prijetnja Osmanskog Carstva u 15. i 16. stoljeću je rasla. Unatoč naporima Ugarsko-hrvatskog kraljevstva da što bolje utvrdi granicu, ono se pokazalo nemoćnim u svojim nastojanjima da zaustavi osmanska osvajanja. Prekretnica za cijelo područje Ugarsko-hrvatskog kraljevstva zbila se 1526. godine. U bitci na Mohačkom polju sukobile su se snage Osmanskog Carstva i Ugarsko-hrvatskog

¹ Dragutin Pavličević, "Uvod", u: Dragutin Pavličević, *Vojna Krajina*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 7.

² D. Pavličević, "Uvod", str. 8.

³ Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 1*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997., str. 10.

kraljevstva. Osmanlije su odnijele pobjedu i nanijele težak poraz kršćanskim snagama. Kralj Ludovik II. Jagelović izgubio je život u bitci, a pošto nije imao muških nasljednika došlo je do borbe za prijestolje između Ferdinanda I. Habsburškog i Ivana Zapolje, što je podijelilo Hrvatsko-Ugarsko kraljevstvo. Hrvatsko se plemstvo sastalo na Cetinskom saboru i za kralja odabralo Ferdinanda I. Habsburškog, ali slavonsko plemstvo nije dijelilo isto mišljenje te je na svom saboru u Dubravi za kralja izglasalo Ivana Zapolju.⁴ Slavonskom plemstvu pridružili su se najjači hrvatski plemići, Frankopani. Krunidba dvojice vladara dovela je do građanskog rata unutar Hrvatsko-ugarskog kraljevstva, a unutarnji sukobi za posljedicu su imali zanemarivanje obrane kraljevstva od Osmanlija.⁵ Nakon vojnih uspjeha Ferdinanda, Ivan Zapolja sklopio je savez s osmanskim sultanom Sulejmanom I. Veličanstvenim koji mu je na upravu predao istočni dio Ugarske. Hrvatska je u potpunosti osvojena, a veliki dijelovi Slavanskog Kraljevstva (današnja središnja Hrvatska, odnosno tadašnje županije Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka) također su potpali pod osmansku vlast, unatoč Ferdinandovim nastojanjima.⁶ Prostor današnje Slavonije, koji tada nije spadao u Slavonsko Kraljevstvo, sastojao se od županija Požega, Vuka i Srijem, koje su bile pod izravnom ugarskom vlašću.⁷ Veći dio tog današnjeg slavonskog teritorija potpao je pod osmansku vlast 1520ih i 1530ih godina te je od tada, pa sve do konca 17. stoljeća ostao pod Osmanlijama.⁸

Habsburgovci su konačnim dolaskom na vlast krajem 1530ih počeli znatnije ulagati u utvrđivanje vojne granice. Sredinom 16. stoljeća sve je veća prisutnost kraljevskih vojnih jedinica na pograničnom području i započinje reforma strategije obrane.⁹ Osnovane su nove kapetanije Bihaćka Hrastovička i Ogulinska u Hrvatskom kraljevstvu te Ivanička, Koprivnička i Križevačka u Slavonskom Kraljevstvu. Ove kapetanije su ustanovljene po uzoru na Senjsku kapetaniju, a postupno će iz njih nastati dvije cjeline Hrvatska i Slavonska krajina, koje će se u 17. stoljeću nazivati Karlovački i Varaždinski Generalat.¹⁰ Uzduž cijelog pograničnog prostora s Osmanskim Carstvom od Jadrana do Erdelja građene su i obnavljane utvrde ne bi li se granično područje što bolje utvrdilo.¹¹ Uz Karlovački i Varaždinski generalat, kojima se od 1578. upravljalo iz Dvorskog ratnog vijeća u Grazu, na području

⁴ Neven Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb 2007., str. 19.

⁵ Nataša Štefanec, *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*, Srednja Europa, Zagreb 2011. str. 170.

⁶ N. Štefanec, *Država ili ne.*, str. 18-19.

⁷ N. Štefanec, *Država ili ne.*, str. 19.

⁸ Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Institut za Hrvatsku povijest, Zagreb 1995. str. 215.

⁹ M. Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, str. 216-217.

¹⁰ Željko Holjevac – Nenad Moččanin, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod osmanskom vlašću u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007., str. 13.

¹¹ N. Štefanec, *Država ili ne.*, str. 174-175.

Ugarske formirana su još četiri veća, dobro financirana krajiška odsjeka kojima se upravljalo iz Dvorskog ratnog vijeća u Beču.¹² Karlovački i Varaždinski generalat financirali su nadvojvoda Karlo i staleži unutrašnjih austrijskih pokrajina, Štajerske, Koruške i Kranjske.¹³ Na taj su način staleži austrijskih zemalja preuzeli i upravu nad područjem koje je do tada bilo sastavni dio kraljevstva Hrvatske i Slavonije.¹⁴ Bila je to posljedica nemogućnosti domaćeg plemstva da samo financira obranu i uspostavi sustav stalno plaćene, stajaće vojske. Iznimka je bila Banska krajina koja se polako formirala na prostoru Pokuplja, da bi se nakon Bečkog rata uspostavila u Pokuplju i Pounju te ostala pod upravom bana sve do dokidanja vojne granice u 19. stoljeću.¹⁵

U razdoblju 16. i početka 17. stoljeća, Vojna granica nije bila zatvoren teritorij već niz utvrđenih položaja koji nadgledaju pogranični prostor, dok je sam pogranični prostor prema Osmanlijama bio opustošen sukobima i možemo ga smatrati ničijom zemljom.¹⁶ Prostor između samih utvrda i u njihovom neposrednom zaleđu većinom je pripadao crkvi i plemstvu, pa tada nema ni jasno definirane granice vojnog teritorija.¹⁷ On se tek postupno počinje oblikovati na prostoru Varaždinskog generalata.

Tijekom 16. stoljeća, kada Vojna granica još nije imala obilježja zasebne teritorijalne jedinice, vojne posade tih utvrda sačinjavane su velikom većinom od njemačkog i domaćeg stanovništva. Prve vojne posade su većinom bile plaćena vojska, a tek od 1590ih do 1630ih na prostoru Varaždinskog generalata počinje prvo masovnije naseljavanje novog stanovništva. Većina tog pridošlog stanovništva dolazi iz prostora koje su Osmanlije ranije osvojile, a u izvorima onoga vremena to stanovništvo se naziva Vlasima.¹⁸ Vlasi su većinom bili pravoslavni doseljenici različitih etničkih pripadnosti, ali većinski pravoslavne vjere, pa se njihovim naseljavanjem uvelike mijenja konfesionalni i etnički sastav stanovništva Varaždinskog, ali i Karlovačkog generalata u koji su upadali sporije i kapilarnije.¹⁹ Unutrašnjoaustrijski staleži podržavali su naseljavanje novog stanovništva na prostor oko utvrđenih položaja ne bi li osnažili svoje vojne kapacitete i oslabili osmanske, ali i da bi

¹² N. Štefanec, *Država ili ne.*, str. 154-158.

¹³ Fedor Moačanin, "Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.", u: Dragutin Pavličević, *Vojna Krajina*, Sveučilišna naklada liber, Zagreb, 1984., str. 30.

¹⁴ N. Štefanec, *Država ili ne.*, str. 154-155.

¹⁵ N. Štefanec, *Država ili ne.*, str. 175.

¹⁶ Ž. Holjevac – N. Moačanin, *Hrvatsko-slavonska vojna*, str. 17.

¹⁷ F. Moačanin, "Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.", str. 30.

¹⁸ F. Moačanin, "Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.", str. 34.

¹⁹ Nataša Štefanec, „Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia (c.1570-1640)“, u: *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, Des instituts für die Osterreichische Geschichtsforschung, Wien 2004, str. 576-577.

smanjili izdatke za krajinu. Naseljenicima su dana posebna prava i povlastice koje se nazivaju „vlaškim pravima“.²⁰ Vlasi su štitili Vojnu granicu i postali graničari, odnosno krajišnici a zauzvrat su dobili status slobodnih seljaka-vojnika, izuzeti su od davanja poreza i obaveznog rada na feudalnom imanju te su umjesto plaće u novcu dobili čestice zemlje. Taj je način plaćanja vojnika znatno smanjio izdatke austrijskih staleža i osigurao redovnu, stajaću vojsku. Bio je uspješno primijenjen na žumberačkom prostoru 1530ih, a i sada se pokazao efikasnim. U 18. stoljeću poslužit će kao model za funkcioniranje Vojne granice.²¹ Iako su hrvatski plemići pokušavali podvrgnuti Vlahe svojoj vlasti i nametnuti im feudalna davanja kakva su imali domaći seljaci, Vlasi su dobili podršku cara i Dvorskih ratnih vijeća te opstali u statusu određenom 1630. uspješno sačuvavši svoja prava do reformi 1730ih.²²

Tijekom većeg dijela 17. stoljeća Vojna je granica funkcionirala na opisanim postavkama, sa sukobima manjeg intenziteta, izuzevši rat 1663/1664.²³ Graničari s obje strane nerijetko su se bavili krijumčarenjem, zarobljavanjem i otkupljivanjem protivničkih vojnika te trgovinom informacijama kako bi si priskrbili dodatna novčana sredstva.²⁴ Habsburška Monarhija bila je uključena u Tridesetogodišnji rat, dok su Osmanlije ratovali na istoku protiv Safavida, a nakon tog rata Osmansko carstvo sudjelovalo je i u Kandijskom ratu protiv saveza Mletačke Republike, Papinske Države i Kraljevine Francuske. Krajiške su čete obilno sudjelovale u ratnim operacijama Tridesetogodišnjeg rata diljem Europe, te pronijele ime Hrvata kao hrabrih, čak i brutalnih vojnika gerilskog načina ratovanja, odjenutih u specifične odore. Prema kraju 17. stoljeća habsburška je vojna spremnost sve više jačala i veći je sukob bio neizbježan te se samo čekao oportuni trenutak za njegov početak. Taj trenutak je u konačnici došao krajem 17. stoljeća kada je Osmansko Carstvo skupilo ogromnu vojnu silu i krenulo u pohod na centar Habsburške Monarhije, Beč. Započeo je Bečki rat koji će se pokazati kao velika prekretnica u povijesti Vojne granice, pa i u cjelokupnoj povijesti sukoba Habsburške monarhije i Osmanskog carstva.

Osmanske snage su 1683. godine opsjeli Beč, no Habsburgovcima je u odsudnom trenutku u pomoć priskočila vojska Kraljevine Poljske. Habsburška i poljska vojska zajedničkim su snagama razbile opsadu Beča i odnijele veliku pobjedu.²⁵ Habsburgovci su

²⁰ N. Štefanec, “Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia“, str. 564-565.

²¹ N. Štefanec, “Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia“, str. 565.

²² Ž. Holjevac – N. Močanin, *Hrvatsko-slavonska vojna*, str. 20.

²³ László Kontler, *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Srednja Europa, Zagreb 2008., str. 182-183.

²⁴ Ž. Holjevac – N. Močanin, *Hrvatsko-slavonska vojna*, str. 23.

²⁵ L. Kontler, *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*, str. 186.

uvidjeli da je ovo pravi trenutak za protuofenzivu. Sklopili su savez pod pokroviteljstvom Papinske države s Kraljevinom Poljskom i Mletačkom Republikom koji nazivamo Sveta liga.²⁶ Sveta je liga tijekom ovog rata nizala pobjede i u konačnici oslobodila velik dio teritorija kojeg su Osmanlije zaposjeli još u vrijeme Mohačke bitke. Rat je u konačnici završen 1699. godine mirom u Srijemskim Karlovcima kojim je potvrđena habsburška vlast nad oslobođenim prostorom Slavonije, Banije, Like i Krbave.²⁷ Oslobođen je i prostor središnje Ugarske te današnje Slavonije i dijela Srijema (oslobađanje je dovršeno mirom u Požarevcu 1718. godine). Granica Monarhije pomaknuta je na Savu. Mirovne ugovore 1699. i 1718. potpisivala je Habsburška Monarhija, ali granice koje su određene tada dobrim su dijelom predodredile današnje granice hrvatskog prostora.

Nakon Bečkog rata osmanska je opasnost oslabila. U sastav Habsburške Monarhije uključen je veliki novi prostor, što je iziskivalo potrebu za promjenama i reorganizacijom Vojne granice. Oslobođeni prostor Slavonije, Like, Krbave dvor je u konačnici priznao dijelom Hrvatsko-slavonskog kraljevstva, no upravljanje tim prostorom ipak je dobrim dijelom ostalo izvan jurisdikcije bana i sabora.²⁸ Jedini osvojeni prostor koji je došao pod jurisdikciju bana bio je prostor između rijeka Une i Kupe, odnosno prostor Banije koji je tijekom Bečkog rata banska vojska osvojila snagom svoga oružja.²⁹ Na sve ostale prostore, sukladno dogovoru unutar Svete lige, pravo su polagali Habsburgovci čiji su generali vodili bitke na tim prostorima i financirali velik dio oslobodilačke vojske. Dio stare Vojne granice iz 16. i 17. stoljeća, primjerice Varaždinski generalat, sada više nije bio neposredni granični prostor i kao takav nije imao svrhu u obrani granice. Iako su hrvatsko-slavonski staleži nastojali na razvojačenju dijela toga prostora i povratku civilnih funkcija, to se ipak nije dogodilo.³⁰ Posebno je kompleksno bilo stanje na današnjem slavonskom prostoru na kojeg su pravo desetljećima polagale vojne i komorske vlasti iz Beča. Takozvano vojno-komorsko dvovlašće uzrokovalo je nemire i nije dopuštalo da se kraj počne normalno razvijati. Taj interni politički sukob razriješen je zaključkom donesenim na Dvoru da Habsburgovcima Vojna granica i dalje treba, ne samo za obranu od Osmanlija nego i za ratovanje u Europi.³¹ Stoga je trebalo što veći dio prostora staviti pod vojnu vlast, odnosno ostaviti u statusu Vojne

²⁶ L. Kontler, *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*, str. 186-187.

²⁷ Ž. Holjevac – N. Moačanin, *Hrvatsko-slavonska vojna*, str. 24.

²⁸ N. Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, str. 33.

²⁹ Fedor Moačanin, „Osnovni problemi obrane Hrvatske u 16. stoljeću,“ u: Nataša Štefanec, *Radovi iz povijesti Vojne krajine*, Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“, Zagreb 2016, str. 199.

³⁰ F. Moačanin, *Osnovni problemi obrane Hrvatske u 16. stoljeću*, str. 198.

³¹ Maja Katušić, „Pregled političkih zbivanja“, u: Lovorka Čoralić, *U potrazi za mirom i blagostanjem, Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb 2013, str. 8-9.

granice. Lika i Krbava su već početkom stoljeća pripojene Karlovačkom generalatu, a Varaždinski generalat nije razvojačen, iako je to 1703. bilo obećano.³² Na osvojenom prostoru Slavonije i Srijema osnovane su Posavska i Podunavska Vojna granica. Nastojeći ukinuti lošu upravu prouzrokovanu vojno komorskim dvovlašćem, sjeverni i središnji slavonski prostor polovinom 18. stoljeća ostavljen je pod upravom komorskih vlasti i pretvoren u velika vlastelinstva. Uz Savu i Dunav ostala je funkcionirati nova Slavonska krajina.³³ Dakle, unatoč tomu što je osmanska opasnost u 18. stoljeću jenjala, Habsburška Monarhija nije ukinula sustav Vojne granice, nego ga je još više proširila, štoviše i na područja današnje Srbije i Rumunjske. Godine 1745. jasno su razgraničeni vojni i civilni dijelovi, te je tako vojni teritorij postao specifična habsburška pokrajina rezervirana za vojne djelatnosti³⁴.

Habsburška Monarhija je još krajem 1730ih počela uvoditi promjene u upravljanju Vojnom granicom. Još jedan interni sukob austrijskih elita doveo je do toga da je sredinom 18. stoljeća dokinut dotadašnji način financiranja i uprava unutrašnjih austrijskih staleža nad prostorom Vojne granice. Ukinuto je Dvorsko ratno vijeće u Grazu te je donošenje odluka u svezi sa cijelom Vojnom granicom koja se sada protezala do Moldavije, u potpunosti prebačeno pod jurisdikciju Bečkog dvora i njegovog Dvorskog ratnog vijeća.³⁵ U tom razdoblju cijeli prostor Vojne granice obuhvatile su reforme u svrhu modernizacije uprave, vojske i financija.³⁶ Monarhija je sve češće ulazila u vojne sukobe po raznim bojišnicama Europe, stoga ne čudi odlučnost centralne vlasti da prostore Vojne granice stavi pod svoju upravu, modernizira i vojno osposobi za sudjelovanje u tim ratovima.

Proces preustroja, modernizacije i jačanja vojnog potencijala Vojne granice u 18. stoljeću Habsburška monarhija provodi kroz proces koji povjesničari nazivaju povojačenjem ili militarizacijom.³⁷ Graničari su zasigurno bili učinkoviti u pograničnim sukobima s Osmanlijama, no s prestankom osmanske opasnosti promijenila se i uloga graničara. Od njih se sada očekivalo da ratuju za ciljeve Habsburške Monarhije na bojišnicama diljem Europe. Graničarske vojne taktike i organizacija bili su nedorasli izazovima 18. stoljeća, pa se krenulo u preustroj graničara u moderniju i profesionalniju vojsku.³⁸ Povojačenje Vojne granice

³² F. Moačanin, „Osnovni problemi obrane Hrvatske u 16. stoljeću“, str. 198.

³³ M. Katusic, „Pregled političkih zbivanja“, str. 8.

³⁴ Fedor Moačanin, „Periodizacija historije Vojne krajine (XV-XIX st.)“, u: Nataša Štefanec, *Radovi iz povijesti Vojne Krajine*, Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“, Zagreb 2016. str. 74.

³⁵ F. Moačanin, „Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.“, str. 45.-46.

³⁶ M. Katusic, „Pregled političkih zbivanja“, str. 9.

³⁷ Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik, rana krajiška društva (1545.-1754.)*, Naklada „Naprijed“, Zagreb 1997., str. 250.

³⁸ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine I*, str. 34.

nailazilo je na otpor graničara, a i vojne su vlasti dugo kalibrirale mjere i eksperimentirale s raznim načinima upošljavanja graničarskog stanovništva u bojne i proizvodne svrhe. Dokidana su i neka stara prava, što je izazivalo otpore i nemire. Zbog toga je povojačenje bio spor i dugotrajan proces koji potrajao do sredine 18. stoljeća, a u nekim krajevima Vojne granice i dulje. Graničari su povojačenjem gubili dio prava i običaja koje su do tada uživali. Ukinuti su Vlaški statuti, zabranjeni prekogranični pljačkaški pohodi, smanjeno je financiranje i povećana strogoća i disciplina u vojnim jedinicama. Od svih punoljetnih graničara očekivalo se da obavljaju vojnu službu ili da na neki drugi način doprinose vojnom ustroju. S prestankom financiranja unutrašnjoaustrijskih staleža sav teret financiranja pao je na dvorsku blagajnu, a ona je bila opustošena velikim troškovima čestih ratova i troškovima reformi koje su se provodile u Monarhiji. Kako bi se smanjili troškovi financiranja Dvor je odlučio implementirati sustav koji je dijelom bio isproban na žumberačkom slučaju 1530ih i vlaškom slučaju 1630ih, a u kojemu bi Vojna granica bila samodostatna, tako što bi graničari svojim poljoprivrednim radom uzdržavali sebe, obitelj i u konačnici samu instituciju Vojne granice.³⁹ Povojačenje Vojne granice u konačnici je dovršeno sredinom 18. stoljeća, a u drugoj polovici 18. stoljeća nastojalo se implementirati propise i metode treniranja vojske. Najveći dio reformi proveden je u vrijeme vladavine Marije Terezije. Reforma i povojačenje Vojne granice uključivali su reformu i ujednačavanje uprave na prostoru Vojne granice, osnivanje pukovnija i satnija te ukidanje dotadašnjih kapetanija, ujednačavanje zemljišnih pravnih zakona i završetak procesa teritorijalizacije Vojne granice. Preustrojem je na današnjem hrvatskom prostoru osnovano jedanaest graničarskih pukovnija. Nakon godina optimizacije sustava, svaka se pukovnija dijelila na dvanaest satnija.⁴⁰ Ovaj je ustroj činio okosnicu graničarske vojske, a sami graničari postajali su sve profesionalniji vojnici.

Povojačenje je uvelike promijenilo život graničara. Uprava graničarskog društva postala je birokratizirana, a za upravu su bili zaduženi graničarski časnici. Prava graničara potvrđena su i ujednačena 1754. godine kada Bečka vlast donosi Vojno-krajiška prava - skup odredbi kojima su regulirani pravni odnosi među graničarima, sudska praksa i prava graničara. Po tim pravima graničarima je zagantiran zemljišni posjed, odnosno vojno leno kojim su u doba mira sami sebe uzdržavali te im je pomoću ovih odredbi osigurana osnovna egzistencijalna sigurnost.⁴¹ Ovim zakonom također je dokinuta graničarska samouprava te

³⁹ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine I*, str. 39-40.

⁴⁰ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine I*, str. 34.

⁴¹ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine I*, str. 34.

Vojna granica dolazi pod utjecaj vojnih vlasti i Bečkoga dvora.⁴² S druge strane, graničarima su nametnute velike obaveze i u ratno i u mirno vrijeme, što je uvelike otežalo svakodnevni život graničara i njihovih obitelji. U mirnodopskom razdoblju održavali su graničarsku infrastrukturu (ceste, mostove i sl.) te stražarili na granici s Osmanskim Carstvom, a u slučaju rata graničari su odlazili na bojišnice diljem Europe te su njihove poljoprivredne posjede obrađivali preostali članovi obitelji.⁴³

Vojna granica doživljava nove promjene u vrijeme cara Josipa II. (1780.-1790.), nasljednika Marije Terezije koji je u vrijeme svoje vladavine u Habsburškoj Monarhiji odlučio sprovesti veliki broj reformi u svrhu daljnje modernizacije Monarhije. Na prostoru Vojne granice Josip II. 1787. godine uvodi Kantonski sustav. Ovim sustavom pokušale su se razdvojiti vojne i civilne ovlasti zapovjednika pukovnije. Pukovnik je ostao vojni zapovjednik, dok su ovlasti nad civilnim poslovima pojedinih pukovnija Vojne granice došle pod nadležnost kantonskih činovnika. Novi sustav reguliran je Kantonskim regulativom kojeg možemo podijeliti u četiri velike skupine propisa – Kantonsku upravu, sigurnost, red i mir, poljoprivredu te konskripciju.⁴⁴

U dijelu regulativa koji se odnosi na kantonsku upravu nalazimo sastav kantonskog osoblja koji se sastoji od kantonskog stožera kojeg sačinjava 18 činovnika i ljudi na položaju izvan stožera te dodatnog osoblja čiji broj nije točno određen, pa je brojnost kantonskih činovnika mogla narasti i do nekoliko stotina. Dalje se navode potrebne osobine i kvalifikacije kantonskih časnika koje primjerice uključuju osnovno poznavanje narodnoga jezika, pismenost, marljivost časnika, nekoristoljubivost itd.⁴⁵ Kantonski časnici morali su brinuti o ekonomskom stanju graničara, paziti da graničari izvršavaju svoje obaveze te kažnjavati ih ako iste nisu izvršene. Kantonski regulativ također navodi da zapovijedi koje iznosi kantonsko zapovjedništvo moraju biti jasne i nedvosmislene te da svaki kantonski časnik mora voditi knjige i zapisnike o zapovijedima, konskripciji, izvještajima, raboti, sudskim odlukama, uplatama poreza i slično.⁴⁶

⁴² A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 1*, str. 36.

⁴³ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 1*, str.290.

⁴⁴ Alexander Buczynski, *Pa to su samo Hrvati! Građa za povijest kantonske reorganizacije Vojne krajine 1787. godine*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2011., str. 175.

⁴⁵ A. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati!*, str. 175.

⁴⁶ A. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati!*, str. 176.

Drugi dio kantonskog regulativa odnosi se na sigurnost red i mir te se ističe da stanovništvo mora poštivati zapovjedi i odredbe kantonske vlasti. Policija mora paziti na sigurnost imovine i čast stanovnika, a u svakom selu organizirale su se noćne straže i zabranjen je rad gostionicama noću poslije 10 sati.⁴⁷ Propisane kazne su većinom bile fizičko kažnjavanje, odnosno batinanje, no u regulativu se navodi kako oštro kažnjavanje graničara treba izbjegavati te da se verbalno opominje stanovnike, a oštre kazne se trebaju upotrebljavati tek u slučaju bune ili neposluha stanovnika. Novčane kazne upotrebljavale su se jedino u slučaju nedopuštenoga krčenja šume kojim bi se nanosila šteta cijeloj općini.⁴⁸ Ovaj dio regulativa također donosi odredbe o higijeni i zdravstvu unutar graničarske populacije, pa tako navodi da su graničari obavezni obavljati godišnje zdravstvene preglede u svrhu istrebljenja zaraznih bolesti. U slučaju oboljenja tijekom vojne službe graničarima su lijekovi bili besplatni, dok su za oboljenja izvan vojne službe morali plaćati pola cijene lijekova, a u slučaju da si liječenje ne mogu priuštiti lijekovi su bili besplatni. Odredbe o higijeni navode da graničari moraju svakodnevno brinuti o osobnoj higijeni, čistiti i održavati svoje domove, bunare, ulice i ceste. Također je regulirana kvaliteta hrane i pića te osnovnih higijenskih potrepština. Propisano je da za ženidbu graničara treba ishoditi dozvolu nadređenog časnika, a graničari su obavezni izgraditi dobru kuću kako bi se smanjila iseljavanja graničara. U slučaju selidbe graničari su bili obavezni obavijestiti kantonsko zapovjedništvo te zatražiti njihovo odobrenje. Također je propisano da svako selu treba izabrati dvojicu seoskih starješina koji će upravljati zajednicom u slučaju odsustva kantonskog časnika.⁴⁹

Treći dio kantonskog regulativa odnosi se na konskripciju novih graničara u vojnu službu. Navodi se da se konskripcija mora obaviti svake godine uz prethodnu najavu i odobrenje kantonskog zapovjednika. Konskripcija se obavljala pomoću propisanog obrasca koji uz broj graničara koji su pristupili vojnoj službi navodi iz kojeg su sela i broj grla stoke i novčanu naknadu koju su graničari davali za rabotu. Veći dio ovog dijela kantonskog regulativa odnosi se na one koji su oslobođeni od vojne službe ili rabote. Od vojne službe oslobođen je kler, novonaseljeni graničari u prve 3 godine od naseljavanja novog zemljišta te djeca stranih graničarskih časnika koji nemaju vojno leno. Kler, novonaseljeni graničari i

⁴⁷ A. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati!*, str. 176.

⁴⁸ A. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati!*, str. 176-177.

⁴⁹ A. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati!*, str. 178-179.

strani časnici su također oslobođeni i od rabote, a uz njih od rabote su oslobođeni upisani graničari, invalidi i djeca te kantonski časnici i dočasnici.⁵⁰

Četvrti dio kantonskog regulativa odnosi se na poljoprivredu. Navodi se da je poljoprivreda osnovna gospodarska djelatnost na prostoru Vojne granice te da je osnovni zadatak graničarskih časnika da unaprijede gospodarstvo. Propisano je kako graničari koji posjeduju zemljište moraju brinuti o svojoj zemlji sukladno ondašnjim spoznajama o poljoprivrednoj djelatnosti. Na primjer, propisano je kada i kako se treba sijati sjeme, vršiti žetva, orati njiva, koji se alati trebaju koristiti itd. Također je propisano da se treba saditi što više krumpira te da graničari jednu trećinu svog uroda moraju uskladištiti kako bi se spriječila glad u slučaju lošeg uroda idućih godina.⁵¹ Najveći dio ovog dijela regulativa odnosi se na gospodarenje šumama. Šume se oduvijek bile jedan od najznačajnijih prirodnih resursa prostora granice, a u regulativu se navodi kako se šume zbog većeg broja stanovnika sve više sijeku, a nedovoljno brzo obnavljaju. Kao razlog slabe obnove šuma navodi se šumska ispaša stoke koja uništava šumske mladice, stoga se donosi odredba prema kojoj su određeni dijelovi šume koji se mogu koristiti za ispašu, dok je u drugim dijelovima šume ona zabranjena.⁵²

Iz teksta kantonskog regulativa možemo zaključiti da se u vrijeme kantonske uprave na prostoru Vojne granice provodi birokratizacija i modernizacija uprave. Osim modernizacije uprave, u vrijeme kantonskog uređenja pismeno je regulirano kažnjavanje graničara, njihova prava i obaveze, zdravstvena skrb i gospodarstvo. Možemo zaključiti da je kantonsko uređenje za cilj imalo unaprijediti i modernizirati prostor Vojne granice te poboljšati životne uvjete stanovništva što bi u konačnici dovelo do bolje gospodarske održivosti ovog prostora i veće učinkovitosti graničarskih vojnih jedinica.

Cara Josipa II. nakon njegove smrti 1790. godine nasljeđuje Leopold II. Jozefinske reforme nailazile su na snažan otpor i unatoč tomu što je Josip II. prije svoje smrti povukao veliki broj svojih reformi unutar Monarhije nastalo je veliko nezadovoljstvo. Stoga se Leopold II. po dolasku na vlast odlučio voditi politikom pomirenja i kompromisa s nezadovoljnim skupinama unutar Monarhije. Vladavina Leopolda II. kratko je trajala te ga nakon njegove smrti 1792. godine nasljeđuje Franjo II. Tijekom njegove vladavine, u posljednjem desetljeću 18. stoljeća Habsburška Monarhije uvučena je u dva rata, protiv

⁵⁰ A. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati!*, str.179.

⁵¹ A. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati!*, str. 180.

⁵² A. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati!*, str. 180-181.

Osmanlija i revolucionarne Francuske.⁵³ Tijekom ovih ratova stradao je veliki broj graničara što je rezultiralo teškim gospodarskim stanjem i glađu na prostoru Vojne granice tijekom posljednjeg desetljeća 18. stoljeća. Nakon inspekcije stanja Vojne granice 1800. godine koju je proveo krajiški inspektor grof Colloredo, Dvorsko ratno vijeće odlučilo je dokinuti kantonski sustav te je pukovnijska vojna vlast povratila svoje ovlasti nad civilnim pitanjima na prostoru Vojne granice.⁵⁴

Kako bi riješili problem neučinkovite uprave i potaknuli gospodarski rast Vojne granice 1807. godine donesen je novi „Osnovni krajiški zakon“. Ovaj zakon donosi transformaciju sustava vojnih lena u nasljedni sustav zemljišnih imanja koja su pripadala graničarskim zadrugama. Viši graničarski časnici i zapovjednici su za svoju službu primali plaću te nisu mogli posjedovati leno ili kupovati zemljište na prostoru Vojne granice. Niži časnici i graničarski časnici koji su iz statusa graničara napredovali do časničke pozicije zadržavali su svoja lena i ostajali pripadnicima graničarskih zadruga, ali su sukladno veličini svojih posjeda morali novačiti vojnike za graničarsku službu.⁵⁵

Ipak ekonomski rast Vojne granice nije značajnije napredovao, pa su u 19. stoljeću sve glasnjiji zahtjevi za ukidanjem Vojne granice. Vojna granica je ekonomski zaostajala za ostatkom Monarhije i konstantnim proračunskim deficitom predstavljala financijsko opterećenje. Središnja tijela u Beču dugo su se opirala ovim zahtjevima, sve do 1881. godine kada je Vojna granica u konačnici ukinuta i pridružena Hrvatskoj i Slavoniji.

⁵³ A. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati!*, str. 72-73.

⁵⁴ A. Buczynski, *Pa to su samo Hrvati!*, str. 74.

⁵⁵ Kristina Milković, „Položaj časnika prema zakonskoj regulativi za Vojnu krajinu: Krajiška prava (1754.) i Osnovni krajiški zakon (1807.)“, u: *Povijesni prilozi* 31, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2006., str. 171.

3. VINKOVCI I SLAVONSKA VOJNA GRANICA

Vinkovci su prema geografskom položaju smješteni na krajnjem istoku Slavonije i današnje Republike Hrvatske. Sam grad leži na rijeci Bosut, a nedaleko od Vinkovaca teku i rijeke Dunav i Sava. Vinkovci se nalaze na prostoru riječne visoravni na otprilike 100 metara nadmorske visine, što grad štiti od mogućih poplava. Velike šume hrasta i plodne ravnice u okolici učinile su ga poželjnim mjestom za naseljavanje još od prethistorijskih vremena, a mjesto je prosperiralo kao rimska kolonija Cibalae. U srednjem vijeku na prostoru Vinkovaca nalazilo se naselje s župnom crkvom, a početkom 16. stoljeća cijeli prostor istočne Slavonije, pa tako i Vinkovce, osvajaju Osmanlije. Osmanska je vladavina potrajala gotovo dva stoljeća. Vinkovci su u to vrijeme vjerojatno bili manje pogranično naselje bez većeg ekonomskog ili vojnog značaja za Osmansko Carstvo. Godine 1691. vojska Habsburške Monarhije je u vrijeme Bečkog rata porazila Osmanlije i zavladała prostorom Slavonije i Srijema, što je u konačnici potvrđeno 1699. godine mirom u Srijemskim Karlovcima.

Nakon povlačenja Osmanlija s prostora Slavonije i Srijema i njihova dolaska pod vlast Habsburške Monarhije započela je, još krajem 17. stoljeća, organizacija uprave nad ovim prostorom. Vojska pod zapovjedništvom generala von Starenberga pokušavala je nametnuti svoju upravu, a u isto vrijeme upravu nad ovim prostorom pokušavala je uspostaviti i Dvorska komora koja na ovaj prostor šalje svoju komisiju koju je predvodio grof Caraffa di Stigliano. Dvojna uprava i ispreplitanje ovlasti doveli su malobrojne stanovnike Slavonije i Srijema u dodatno otežan položaj gdje je stanovništvo trpjelo namete obiju strana. Kako bi se zaustavilo ispreplitanje upravnih ovlasti između vojne vlasti i Dvorske komore Slavonija je podijeljena na Vojnu granicu i Provincijal, odnosno civilnu Slavoniju.⁵⁶ Zahtjeve za vlašću nad ovim prostorom izrazili su i hrvatski i ugarski staleži. Još iz vremena prije osmanskih osvajanja istočni dijelovi Slavonije su bili pod upravom Ugarskog sabora koji je priželjkivao povratak svoje uprave nad ovim prostorom. Ipak, car Leopold imao je drugačiji plan. Bečki dvor je velike dijelove Slavonije ustupio stranim veleposjednicima u zamjenu za otplatu ratnih kredita ili za zasluge tijekom rata, a na oslobođenom prostoru Slavonije car je osnovao županije, Virovitičku, Požešku i Srijemsku te priznao ovlasti sabora Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije nad tim županijama. Ipak, one su u praksi ostale u potpunosti pod upravom činovnika bečkog dvora, odnosno Dvorske komore, a velike ovlasti imali su i župani koji su

⁵⁶ Josip Kljajić, "Prilike u Brodskoj i Gradiškoj pukovniji u Relkovićevo doba", u: Tomislav Bogdan, *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Rotim i Market, Zagreb – Davor, 2000., str. 58.

obično bili iz redova (novih) slavonskih velikaša, dobro povezanih s dvorom.⁵⁷ Bečki dvor Slavoniju je smatrao novom akvizicijom odnosno teritorijem kojega je „stekao mačem“ te ga je kao takvog stavio pod svoju jurisdikciju, a primjer takve politike Beča je Banija koja je kao teritorij oslobođen od strane hrvatskoga bana i plemstva stavljen pod jurisdikciju Banske Hrvatske. Potez cara Leopolda kojim priznaje Slavoniju i Srijem kao dio Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije možemo protumačiti kao politički potez u svrhu ograničavanja moći ugarskih staleža u Monarhiji te kao simboličku zadovoljštinu za domaće staleže.

Dvojna uprava Dvorskih ratnih vijeća i Dvorske komore na ovom se prostoru održala sve do 1745. godine kada je za vrijeme vladavine Marije Terezije došlo do konačnog razgraničenja uprave u Slavoniji na civilnu i vojnu upravu. U svrhu provedbe razgraničenja uprave ovog prostora, carica osniva Engelshofen-Patačićevo povjerenstvo 1743. godine. Odluke povjerenstva provedene su 1745. godine i obnovljene su Virovitička, Požeška i Srijemska županija koje su odlukom Marije Terezije uklopljene u civilni ustroj Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.⁵⁸ Slavonske županije ovom su odlukom Marije Terezije u političkom i pravosudnom smislu pripale Banskoj Hrvatskoj, no porezni sustav biva uključen u ugarski porezni sustav, stoga Ugarski sabor dolazi u kontrolu poreza i financija Slavonije. Radi donošenja odluka o porezima na prostoru slavonskih županija, one šalju svoje predstavnike izravno u Ugarski sabor neovisno o odlukama domaćeg sabora što dovodi do novog ispreplitanja jurisdikcija nad upravom na prostoru civilne Slavonije.⁵⁹

Pojas uz Savu i Dunav izostavljen je iz teritorija novih županija i preustrojen je u Vojnu granicu. Engelshofen-Patačićevo povjerenstvo je ovaj prostor podijelilo na Podunavsku vojnu granicu koja se protezala od Petrovaradina do Zemuna, Srijemsku vojnu granicu na prostoru od Zemuna do Rače i Posavsku vojnu granicu koja se nalazila uz rijeku Savu.⁶⁰ Podunavska, Srijemska i Posavska vojna granica postaju dijelom Slavonskog generalata s sjedištem u Osijeku. U Slavonskom generalatu su odlukom carice Marije Terezije, a na prijedlog baruna Engelshofena 1747. godine ustrojene tri pukovnije, Brodska, Gradiška i Petrovaradinska. Također su određena i nova središta pukovnijska. Središte Gradiške pukovnije nalazilo se u

⁵⁷ N. Budak, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, str. 33

⁵⁸ Sanja Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, PhD. Thesis. Sveučilište u Zagrebu: Filozofski fakultet, Zagreb, 2006., str. 75.

⁵⁹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 3.

⁶⁰ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 75.

Novoj Gradišci, središte Petrovaradinske u Srijemskoj Mitrovici, a središte Brodske pukovnije je bilo u Vinkovcima.⁶¹

Brodska je pukovnija bila podijeljena na sljedeće satnije: Podvinje, Trnjani, Andrijevi, Sikirevci, Garčin, Babina Greda, Ivankovo, Cerna, Vinkovci, Nijemci, Županja i Drenovci.⁶² Budući da su u njima boravili časnici, pojedine satnije postale su male jezgre s naznakama urbanog karaktera. Pukovnije Vojne granice nisu imale isključivo vojnu ulogu na ovom prostoru, one su također bile teritorijalne jedinice i institucije koje su upravljale ovim prostorom. Dakle, Vinkovci su se, za razliku od Vukovara, koji je postao sjedište velikog vlastelinstva, našli u dijelu Srijema kojem je bila namijenjena obrambena uloga. Stoga su uskoro postali jedan od važnijih gradova Slavonske vojne granice i Vojne granice uopće.

Postavljanje Vinkovaca za središte Brodske pukovnije je imalo velike posljedice za urbani razvoj mjesta. Uzdizanje u položaj središta pukovnije podrazumijevalo je izgradnju potrebne infrastrukture i naseljavanje novog stanovništva, čime počinje izgradnja naselja te njegov preobražaj iz malog naselja u trgovište.⁶³ U Vinkovcima je izgrađen glavni trg sa zidanim zgradama u baroknom stilu. Izgrađeno je sjedište pukovnije na samom trgu, stanovi za pukovnijske činovnike, sjedište satnije te sjedište generala brigade koje je služilo kao nadzorno tijelo pukovnije i odgovaralo je izravno sjedištu generalata u Osijeku.⁶⁴ Osim vojnog zapovjedništva, u Vinkovcima se smjestio i sud, građanske škole, pukovnijska blagajna, uprava šuma i gruntovnica.⁶⁵

Svake jeseni i proljeća u Vinkovce su dolazili graničari iz satnija cijele Brodske pukovnije kako bi sudjelovali u vojnim vježbama. Vinkovci su 1765. godine uzdignuti iz trgovišta do položaja vojnog komuniteta što je donijelo mnoge povlastice stanovništvu grada. Status komuniteta značio je pojavu magistrata, odnosno zasebne upravne jedinice prema kojoj su se mjesta u statusu komuniteta razlikovala od ostatka Vojne granice. Stanovnici komuniteta imali su pravo birati predstavnike upravnih tijela poput vijećnika, sindika i sudca, što u ostatku Vojne granice nije bio slučaj, stoga možemo reći da su komuniteti jedini dijelovi Vojne granice koji su uživali određeni stupanj samouprave.⁶⁶ Status građana i pravo biranja uprave komuniteta nije bilo dostupno svim stanovnicima. Tako primjerice aktivni časnici,

⁶¹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 77.

⁶² Damir Matanović, *Grad na granici, Slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*, Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod 2008., str. 62.

⁶³ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 109.

⁶⁴ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 110.

⁶⁵ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 110.

⁶⁶ D. Matanović, *Grad na granici*, str. 105.

vojnici, zemljoradnici i sluge nisu mogli steći status građana. Ovaj status mogli su steći samo obrtnici i trgovci koji su trajno naseljeni na prostoru komuniteta.⁶⁷ Dobivanje statusa komuniteta moglo je bitno unaprijediti grad. Ipak, nije sve teklo kako je zamišljeno, pa su status vojnog komuniteta Vinkovci izgubili već 1787. godine zbog malog broja stanovnika i niske privredne moći, a status grada Vinkovci su povratili tek 1920. godine, gotovo pola stoljeća nakon razvojačenja i prestanka postojanja Vojne granice.⁶⁸

Godine 1787. godina bitno je promijenjen upravni sustav Vojne granice, što je utjecalo i na Vinkovce. Prema odluci novog habsburškog cara Josipa II., na prostoru Vojne granice uveden je kantonski sustav uprave. Josip II. je na prijestolju Habsburške Monarhije i Svetog Rimskog Carstva naslijedio Mariju Tereziju 1780. godine, a iako je vladao svega 10 godina do 1790. godine sproveo je mnoge reforme, uvelike oblikovane prosvjetiteljskim idejama koje je zdušno prihvatio. Jedna od modernizacijskih reformi Josipa II., izvedena, između ostalog, i na njegovu detaljnu obilasku terena, bila je i reforma Vojne granice i uvođenje kantonskog uređenja. Iako se kantonsko uređenje nije dugo održalo, tek do 1800. godine, kantonski sustav značajno je utjecao na Vinkovce i Slavonsku granicu. U sklopu procesa uvođenja kantonskog sustava bojnik Thaddäus Oesterreicher sproveo je nadzor i inspekciju vojnih komuniteta Slavonske vojne granice te mu je povjereno da nakon uvida u financijsko stanje i gospodarski značaj pojedinih komuniteta odluči koja će mjesta zadržati, odnosno izgubiti ovaj status. Tako su 1787. godine, po uvođenju kantonskog sustava, status vojnog komuniteta izgubili Brod, Mitrovica, Bela Crkva, Nova i Stara Gradiška te Vinkovci, a status vojnog komuniteta su zadržali Karlovci, Zemun i Petrovaradin.⁶⁹

Nakon neuspjeha kantonskog sustava i njegova ukidanja 1800. godine Vojna granica vraćena je u pukovnijsko uređenje kakvo je funkcioniralo prije kantonskog uređenja. Od tada, pa do konačnog razvojačenja Vojne granice, vrhovna vlast u Vojnoj granici bila je ona pukovnijska, odgovorna, u konačnici, Dvorskom ratnom vijeću u Beču. Vrhovna nadležnost nad civilnim poslovima koji su bili u nadležnosti kantonskih činovnika predana je pukovniku te je on nadzirao rad pukovnijske i bivše kantonske službe.⁷⁰ Nakon ukidanja kantonskog sustava civilne poslove vodili su posebni časnici te je unutar pukovnije 1807. godine osnovan posebni gospodarski odjel kojega su vodili gospodarski časnici. Njihova svrha je bila briga i

⁶⁷ D. Matanović, *Grad na granici*, str. 106.

⁶⁸ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 111, 117.

⁶⁹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 100.

⁷⁰ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 1*, str. 90.

uprava nad gospodarstvom, administracijom, šumama, financijama, infrastrukturom i sličnim djelatnostima koji nisu usko vezane za vojni aspekt prostora granice.⁷¹

Unatoč nastojanjima Beča za modernizacijom i napretkom Vojne granice, ona je u razdoblju prijelaza 18. u 19. stoljeće ekonomski stagnirala. Prostor Slavonije je, uspoređujući ga s civilnim prostorom, ostajao gospodarski zaostao prostor, izložen stalnim reformama i mijenama, s teškim bremenom vojne službe koja je limitirala ulaganje vremena i rada u proizvodne, trgovačke i obrtničke djelatnosti. U nastojanju da se balansira i potakne razvoj Vojne granice, godine 1807. godine donesen je ranije spomenuti Krajiški temeljni zakon. On je značio jedinstveni propis za pravni sustav cijele Vojne granice, regulirao je vojne i gospodarske obaveze graničara, no njegove odredbe o zemljišnim odnosima nisu značajnije ubrzale razvoj Vojne granice, posebno u odnosu na civilni dio Habsburške Monarhije.⁷²

Vinkovci su gubitkom statusa vojnog komuniteta postali trgovište. Vinkovci su također bili upravno središte Brodske pukovnije, pa su tako u Vinkovcima paralelno egzistirale dvije općine, građanska koju sačinjavaju časnici, činovnici, kler, obrtnici i trgovci potpadala je pod nadležnost pukovnije, dok je druga općina koju su sačinjavali običan puk, odnosno graničari ratari bila pod nadležnošću Devete vinkovačke satnije.⁷³ Potvrdu ove podjele stanovništva u Vinkovcima nalazimo i u pukovnijskoj knjizi zapovjedi gdje se uoči jedne od inspekcija domova navodi da će se pregledavati domovi i građana i graničara ratara.⁷⁴ Vinkovci su ostali sjedište Brodske pukovnije sve do samog razvojačenja Vojne granice. Tijekom ovog razdoblja Vinkovci se u okvirima Vojne granice ubrzano razvijaju, a glavni pokretači razvoja su povoljni prometni položaj na sjecištu veliki europskih prometnih pravaca koji spajaju zapadnu Europu s Bliskim istokom te srednju Europu s Jadranskim morem i urbanizacija potaknuta činjenicom da su Vinkovci u ovom razdoblju bili sjedište Brodske pukovnije.

⁷¹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 115-116.

⁷² A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine I*, str. 94.

⁷³ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 116.

⁷⁴ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 116.

4. DEMOGRAFIJA SLAVONSKE VOJNE GRANICE I VINKOVACA

4.1 NASELJAVANJE NOVOG STANOVNIŠTVA

Cjelokupnu povijest Vojne granice, još od njezinih začetaka u 15. stoljeću, obilježile su migracije stanovništva. Za istraživanje demografskih kretanja važan izvor su popisi stanovništva koje je habsburška vlast počela provoditi u drugoj polovici 18. stoljeća i crkvene matične knjige. Većina demografskih studija koristila je upravo te izvore, ali i podatke koje su donosili rani povjesničari i statističari Vojne granice, ljudi koje se vojne vlasti zaposlile na istraživanju i pisanju povijesti Vojne krajine te objedinjavanju podataka koje su vojna tijela prikupljala po službenoj dužnosti (Hietzinger, Vaniček, Demian).

Za pravilno funkcioniranje Vojne granice bio je potreban velik broj muškaraca. Budući da je Vojna granica od svojih početaka bila prostor opustošen čestim sukobima, ali i prostor životne nesigurnosti i teških životnih uvjeta. Dio stanovništva uvijek je prebjegavao s osmanskog u kršćanski teritorij, ali i samo prolazio kroz granični prostor u potrazi za mirnijim krajevima. Stoga se još od najranijih vremena ulagao velik trud u naseljavanje Vojne granice te u pokušaje da se stanovništvo na tom prostoru zadrži, o čemu svjedoči i spominjano naseljavanje Vlaha na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće. Dakle, migracije stanovništva bile su konstanta na pograničnom prostoru Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva. One najveće uslijedile su početkom 18. stoljeća. Porazom u Bečkom ratu Osmansko Carstvo izgubilo je teritorije u Hrvatskoj, Slavoniji, Ugarskoj i Srijemu. Nakon osmanskog poraza odlukom sultana kreće povlačenje stanovništva iz ratom izgubljenih krajeva koji postaju još više pusti. Habsburgovci su nakon osvajanja Like, Krbave, Slavonije i Srijema zatekli depopuliziran prostor s malim brojem starosjedilaca, većinom katolika i pravoslavaca. Potaknuli su masovno naseljavanje novog stanovništva na ove prostore. Naseljavanje je u većoj mjeri zahvatilo prostor Slavonije i Srijema, nego prostor Like i Krbave. Razlog tomu je sama geografija terena zbog koje je Slavonija, kao nizinski prostor bogat poljoprivrednim potencijalom, šumama i plodnim tлом, bila primamljivija za naseljavanje stanovništva. I vlasti Habsburške Monarhije vidjele su potencijal naseljavanja Slavonije i Srijema.

O točnim brojkama u prvoj polovici 18. stoljeća teško je govoriti, ali ipak se može donijeti neke zaključke o migracijama stanovništva uspoređujući brojno stanje neposredno

nakon odlaska Osmanlija s brojnim stanjem iz druge polovice 18. stoljeća, kada su provedeni popisi stanovništva u Slavoniji. Ive Mažuran tvrdi da je Slavoniju tijekom povlačenja Osmanlija krajem 17. stoljeća napustio veći dio stanovništva. Iznosi podatke Dvorske komore prema kojima se krajem 17. stoljeća na prostoru Slavonije nalazilo 491 naselje, od čega više od 240 napuštenih naselja, a barata se i podatkom da je u to vrijeme Slavoniju napustilo 80% stanovništva, odnosno da je nakon odlaska Osmanlija prostor Slavonije naseljavalo 70.000 - 80.000 stanovnika.⁷⁵ Prvi val masovne repopulacije Slavonije također dolazi već u vrijeme Bečkog rata, kada su se habsburške snage pod vodstvom Eugena Savojskog povlačile iz prostora Osmanskog Carstva nakon uspješne protuofenzive. Tijekom povlačenja kroz Bosnu Eugen Savojski je na prostor Slavonije doveo veliki broj katoličkih i pravoslavnih stanovnika Bosne. Procjenjuje se da se u tom razdoblju iz Bosne na prostor Habsburške Monarhije doselilo oko 40.000 stanovnika.⁷⁶ Masovne migracije stanovništva s prostora Osmanskog Carstva na prostor Slavonije nastavile su se kroz prvu polovicu 18. stoljeća kada u Slavoniju doseljava brojno katoličko stanovništvo iz Bosne. Krunoslav Tkalac procjenjuje da se do sredine 18. stoljeća iz Bosne preselilo oko 200.000 „Šokaca“, odnosno bosanskih katolika.⁷⁷ Habsburška Monarhija je prvo popisivanje stanovništva Slavonije provela od 1754. do 1757. godine po naredbi carice Marije Terezije i u svrhu prikupljanja podataka radi lakšeg raspisivanja poreza na ovom prostoru. Obuhvatniji popis stanovništva dolazi u vrijeme vladavine njezina nasljednika Josipa II. koji je 1782. godine naredio popis sveg stanovništva u ugarskom dijelu Monarhije, a nakon toga je uslijedio i veliki jozefinski popis sveg stanovništva čija je izrada trajala od 1785. do 1787. godine te su u njega uključene sve društvene skupine uključujući svećenstvo i plemstvo koje je do tada bilo izostavljano iz popisa stanovništva⁷⁸. Prema popisu stanovništva iz 1782. godine tri slavonske županije imale su 241.069 stanovnika bez plemstva i svećenstva, a na popisu 1787. godine civilna Slavonija brojala je 265.670 stanovnika.⁷⁹ Novi popis stanovništva triju slavonskih županije proveden je 1802. godine te se prema njemu na tom prostoru se nalazilo 286.349 stanovnika.⁸⁰ Prema ovim popisima stanovništva s prijelaza iz 18. u 19. stoljeće možemo vidjeti blagi porast broja stanovnika na civilnom prostoru Slavonije, no taj rast možemo većinski pripisati prirodnom

⁷⁵ Ive Mažuran, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Osijek, 1988., str. 9.

⁷⁶ Robert Skenderović, „Zapisi o doseljenim sarajevskim katolicima u najstarijoj brojskoj matici (1701.-1735.)”, u: *Scrinia Slavonica*, 10, Slavonski Brod, 2010., str. 146.

⁷⁷ Krunoslav Tkalac, „Porijeklo i kretanje Šokaca iz Bosne prema sjeveru preko Save i Dunava”, u: *Županjski zbornik*, 3, Županja, 1971., str. 80.

⁷⁸ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 128.

⁷⁹ Petar Korunić, *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750-1857. godine*, FF press, Zagreb, 2018., str. 117

⁸⁰ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 129.

prirastu stanovništva iz čega možemo zaključiti da je krajem 18. stoljeća migriranje stanovništva na prostor civilne Slavonije usporilo. Iz ovih popisa također možemo zaključiti da je Slavonije i dalje bila rijetko naseljena, te da je većina stanovništva, čak i preko 95%, živjelo na selu, što nam govori i o izuzetno niskom stupnju urbanizacije.

Popisi stanovništva za Vojnu granicu u 18. stoljeću odvojeni su od popisa stanovništva za civilnu Hrvatsku i Slavoniju. Prvi poznati popis za Slavonsku vojnu granicu je popis iz 1776. godine koji broji 174.985 stanovnika, no taj popis nije uključivao vojne komunitete i Šajkaški bataljun. Nekoliko godina kasnije, 1782. godine, saznajemo da na Slavonskoj vojnoj granici živi 182.495 stanovnika, pri čemu je u ovaj popis uključen šajkaški bataljun. Iz popisa stanovništva s kraja 18. stoljeća, iz 1798. godine, saznajemo da se brojnost ljudstva na prostoru Slavonske vojne granice nije značajnije primijenila te je tada iznosila 182.302 stanovnika.⁸¹ Popis stanovništva iz 1799. godine broji 186.437 stanovnika.⁸² Iz tih se podataka daje zaključiti da u slavonskim pukovnijama ovoga vremena nije bilo masovnog naseljavanja novog stanovništva, odnosno da su promjene u brojnosti stanovništva većim dijelom ovisile o prirodnom prirastu, odnosno natalitetu i mortalitetu.

Početak 19. stoljeća broj stanovnika Slavonske vojne granice je premašio brojku od 200.000 te je od tada u blagom porastu. Godine 1814. godine tri su pukovnije imale 232.252 stanovnika.⁸³ Iz ovih podataka također možemo zaključiti da je Vojna granica u Slavoniji, slično kao i civilna Slavonija, rijetko naseljen teritorij s obzirom na sam opseg prostora na kojemu se preteže.

Izvori za praćenje demografske slike samih Vinkovaca u 18. stoljeću su većinom matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih na prostoru župe koja se tamo nalazila. Nakon što Osmanlije napuštaju ove krajeve Vinkovačku župu vodili su franjevci iz samostana u Vinkovcima. Sustavnije podatke o stanovništvu Vinkovaca nalazimo 1728. godine kada je biskup iz Pečuha bio u vizitaciji Vinkovačke župne crkve te utvrdio da se na prostoru iste nalazi 458 stanovnika.⁸⁴ Nakon što su Vinkovci odlukom Marije Terezije iz 1747. godine postali središtem novo utemeljene Brodske pukovnije broj stanovnika naglo je porastao, pa iz matičnih knjiga 1767. godine saznajemo da se u Vinkovcima nalazi 1121 katolik. Ukupni broj stanovnika vjerojatno je bio veći, jer je na tom području živjelo i pravoslavno

⁸¹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 130.

⁸² Mirko Valentić, "Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790-1881.", u: Dragutin Pavličević, *Vojna krajina*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 62.

⁸³ M. Valentić, "Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790-1881.", str. 71

⁸⁴ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 132.

stanovništvo. Podaci iz prijašnjih godina govore da je na prostoru Vinkovaca živjelo 15 pravoslavnih obitelji, no sljedećih godina njihov broj raste te pravoslavno stanovništvo postaje značajnija skupina u demografskoj slici Vinkovaca.⁸⁵ Broj stanovnika Vinkovaca, prema podacima iz matičnih knjiga, bio je u stalnom blago porastu tijekom 18. stoljeća. Tako 1785. godine popis Đakovačke biskupije bilježi 1.318 katolika u Vinkovcima, a porastom broja pravoslavnih obitelji u Vinkovcima možemo pretpostaviti da je brojka stanovnika Vinkovaca prelazila 1.500. Prilikom uvođenja kantonskog sustava upravljanja na prostoru Vojne granice izrađuje se i popis stanovništva Vinkovačkog komuniteta. Na tom popisu iz 1786. godine u Vinkovcima je zabilježeno 703 stanovnika.⁸⁶ Velika razlika između vojnog i crkvenog popisa stanovništva nastala je zbog razlika u načinu popisivanja. Popis kojega nam donose kantonski činovnici je vrlo vjerojatno popis stanovnika u samom komunitetu, odnosno uskom središtu Vinkovaca, dok crkveni popisi bilježe sve katolike na prostoru Vinkovačke župe što je širi prostor od komuniteta. Broj stanovnika Vinkovaca na prijelazu stoljeća prešao je 2.000, pa u Vinkovcima 1808. godine prema popisu živi 2.491 stanovnik. Tijekom 19. stoljeća nastavlja se porast broja stanovnika. Brojku od 3.000 stanovnika Vinkovci prelaze tridesetih godina 19. stoljeća, a šezdesetih godina, uoči razvojačenja Vojne granice broj stanovnika Vinkovaca raste i prelazi 4.000.⁸⁷ Iz ovih podataka vidimo da broj stanovnika u Vinkovcima konstantno raste tijekom 18. i 19. stoljeća, s ubrzanjem tijekom 19. stoljeća. Dakle, u 19. stoljeću popravljaju se uvjeti života i mogućnosti zarade te grad raste.

4.2. ETNIČKI I KONFESIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA

Naseljavanjem novog stanovništva na prostor Vojne granice dolazi i do promjena u etničkom i konfesionalnom sastavu stanovništva. Tijekom 18. stoljeća pogrešno je govoriti o nacionalnosti stanovništva zato što su nacija i nacionalnost pojmovi koji se formiraju kroz razdoblje 19. stoljeća. U razdoblju 18. stoljeća i početka 19. stoljeća stanovnike ovog prostora možemo dijeliti prema njihovoj konfesiji i/ili etničkoj pripadnosti. Na razmatranom prostoru su osim katoličkog i pravoslavnog stanovništva živjeli protestanti, grkokatolici i Židovi. Prema etničkoj pripadnosti na ovom prostoru žive Hrvati, Slavonci, Srbi, Nijemci, Mađari,

⁸⁵ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 133.

⁸⁶ Rudolf Horvat, *Srijem: Naselja i stanovništvo*, Hrvatski institut za povijest – podružnica Slavonski Brod, Slavonski Brod, 2000, str. 243.

⁸⁷ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 135.

Česi, Rusini, itd. U izvorima ondašnjeg vremena dominiraju, u konfesionalnom pogledu, katolici i pravoslavni, a u etničkom pogledu domaće stanovništvo, koje se najčešće naziva Slavonci i novodošlo stanovništvo koje se naziva prema zemlji iz koje dolaze, odnosno jeziku koji govore (primjerice, Nijemci ne dolaze samo s prostora Njemačke i Austrije, već i iz dijelova Ugarskog Kraljevstva).⁸⁸

Nakon depopulacije Slavonije koja je uslijedila nakon Bečkog rata, većinu stanovništva činili su katolici, isprva Slavonci (etničko opredjeljenje Hrvat, više je prisutno tek kasnije u 19. stoljeću). Manji udio stanovništva činilo je pravoslavno stanovništvo, koje se sve češće deklariralo kao Srbi. U prvom valu repopulacije, krajem 17. stoljeća, prostor je naselilo poglavito katoličko stanovništvo iz osmanske Bosne i stanovništvo iz drugih dijelova Hrvatske, poglavito Dalmacije i Like.⁸⁹ Tih se godina konfesionalna slika Slavonije nije previše mijenjala. Ipak, tijekom nekoliko kasnijih migracijskih faza u 18. stoljeću na ovaj se prostor naselio veći broj pravoslavnih stanovnika s obližnjeg pograničnog prostora Osmanskog Carstva. U vrijeme druge polovice 18. stoljeća i kroz 19. stoljeće na prostor Vojne granice Habsburška Monarhija naseljava i Čehe, Mađare, Nijemce i Rusine iz drugih dijelova Monarhije.⁹⁰ Tijekom 18. stoljeća većina oficira i graničarskih činovnika triju pukovnija Slavonske Vojne granice bila je njemačkog podrijetla. Donošenje preciznih zaključaka otežano je činjenicom da vlasti Habsburške Monarhije pri provođenju popisa stanovništva nisu ispitivale etničku pripadnost stanovništva, češće se bilježila konfesionalna pripadnost. Glavni izvori za etnokonfesionalni sastav stanovništva su crkvene matične knjige pojedinih župa, koje donose podatke samo o jednoj vjeroispovijesti.

Prvi moderni popisi stanovništva počinju se provoditi u drugoj polovici 19. stoljeća, pa tako iz popisa stanovništva nastalog 1857. godine možemo preciznije sagledati etnokonfesionalnu sliku ovog prostora. Prema tom popisu u cijeloj Hrvatsko-slavonskoj granici živjelo je 674.864 stanovnika, od čega 396.843 katolika i 272.254 pravoslavnih, a manje od 1% stanovništva sačinjavali su grkokatolici i protestanti. Od triju slavonskih pukovnija pravoslavno stanovništvo živjelo je većinom u Petrovaradinskoj pukovnici, dok se u Brodskoj i Gradiškoj pukovnici većina stanovnika izjašnjavala katolicima.⁹¹

⁸⁸ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 152.

⁸⁹ Friedrich Wilhelm von Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, Ur. Stjepan Sršan, Državni arhiv u Osijeku, Osijek 2012., str. 53-54.

⁹⁰ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 143, 155.

⁹¹ M. Valentić, "Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790-1881.", str. 83.

Prvotno stanovništvo Vinkovaca, preostalo nakon odlaska Osmanlija te pridošlo iz okolnih sela, većinski je bilo katoličko. Uz stanovništvo iz okolnih sela u Vinkovce se početkom 18. stoljeća naseljava hrvatsko stanovništvo iz drugih krajeva, pa tako iz senjskog kraja dolaze rodovi Kopilović, Tomašević, Grgić. Iz Like se naseljavaju rodovi Pavičić, Biondić i Senčić. Iz sjeverne Bosne u Vinkovce dolazi rod Kozarac, iz sjeveroistočne Bosne rodovi Radmila, Radić, Petrović te dolaze i rodovi iz Baranje i Bačke. Novo hrvatsko stanovništvo koje u ovom razdoblju dolazi u Vinkovce pristupalo je vojnoj službi graničara.⁹² U prvoj polovici 18. stoljeća pravoslavnih stanovnika ima vrlo malo, da bi u drugoj polovici 18. stoljeća broj počeo rasti. Godine 1756. Vinkovci broje 8 pravoslavnih obitelji, a 1766. godine 15 obitelji.⁹³ Josip Matasović navodi da se na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće u Vinkovcima nalazilo 1.777 katolika i 714 pravoslavnih stanovnika.⁹⁴ Iako podacima koje iznosi Matasović ne možemo u potpunosti vjerovati jer način popisivanja nije bio standardiziran, tendencije su ipak jasne. Možemo zaključiti da broj pravoslavnih stanovnika u Vinkovcima u ovom periodu raste te da oni postaju značajna etnokonfesionalna skupina. Od pravoslavnog stanovništva koje se naseljavalo u Vinkovce većinu čine Srbi koji su ulazili u vojnu službu i postajali graničari ratari, no pravoslavno stanovništvo koje se ovdje naseljavalo činili su i cincari. Oni su narod Aromuna, odnosno stari romanski narod sjevernog dijela balkanskog poluotoka, a cincarima ih je nazivalo domaće stanovništvo ovog prostora. Bavili su se obrtom i trgovinom i u Vinkovce se naseljavaju u značajnom broju, pa tako u Vinkovcima bilježimo cincarske rodove kao što su obitelji Todorov, Frušić, Šulja, Popović, Janković, Gutić, Georgijević, Vrušić i Bira.⁹⁵ Tijekom druge polovice 18. stoljeće u Vinkovcima se sve više naseljavaju Nijemci. Nijemci su činili većinu zapovjednog kadra u Vinkovcima, a osim u vojnoj službi u Vinkovcima se nalazio značajan broj Nijemaca obrtnika i trgovaca te manji broj nadničara njemačke narodnosti koji se u Vinkovce naseljavaju iz prenapučenih njemačkih gradova.⁹⁶

Jasniju sliku o sastavu stanovništva Vinkovaca dobivamo tijekom 19. stoljeća. Prema popisu kojega je provela Đakovačka biskupija 1827. godine u Vinkovcima je živjelo 2.459 katolika, 615 pravoslavnih, 60 evangelika ili luterana i 1 grkokatolik, a prema državnom popisu provedenom u Ugarskoj 1847. godine, u Vinkovcima je živjelo 2.269 katolika, 672

⁹² S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 70.

⁹³ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 134.

⁹⁴ Josip Matasović, "U Vinkovcima prije jednog stoljeća, kulturnohistorijska crtica", u: Filip Potrebica, *Iz prošlosti Vinkovaca i Brodske pukovnije*, Privlačica, Vinkovci, 1994., str. 114.

⁹⁵ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 149.

⁹⁶ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 171.

pravoslavnih i 86 evangelika.⁹⁷ Prvi moderni i standardizirani popis stanovništva načinjen je u drugoj polovici 19. stoljeća, točnije 1857. godine te daje jasnu sliku etnokonfesionalnog sastava vinkovačkog stanovništva. U Vinkovcima je 1857. živjelo 3.113 stanovnika, od čega se 2.489 izjašnjavalo kao katolici, 442 kao pravoslavni i 180 kao luterani, a postojao je i 1 grkokatolik i 1 privrženik kalvinova učenja.⁹⁸ Popisi nam daju zaključiti da su Vinkovci imali nacionalno i konfesionalno heterogen sastav stanovništva. Katoličko stanovništvo, koje će se od 19. stoljeća sve više nazivati Hrvati, činili su većinski dio, ali u Vinkovcima je živio i značajan broj pravoslavnog stanovništva, većinom srpske nacionalnosti te protestantskog stanovništva, većinom njemačke nacionalnosti. Uzrok ovako raznolike slike zasigurno su bile odluke o kolonizaciji Vojne granice koje su dolazile s vrha Habsburške Monarhije i kojima je na ovaj prostor naseljavano stanovništvo iz raznih dijelova Monarhije.

⁹⁷ R. Horvat, *Srijem: Naselja i stanovništvo*. str. 244.

⁹⁸ R. Horvat, *Srijem: Naselja i stanovništvo*. str. 247.

5. DRUŠTVENA STRUKTURA VINKOVACA I VOJNE GRANICE

5.1 GRANIČARI I GRANIČARSKI ČASNICI

Vojna granica na prostoru Slavonije već je u ranim danima odvojena od civilnog prostora Slavonije i Banske Hrvatske. Utemeljenjem pukovnijskog uređenja na prostoru Slavonske Vojne granice vrhovna vlast postaje pukovnijska uprava. Zbog svoje vojne funkcije, krajiško društvo imalo je specifičnu hijerarhiju, bitno različitu od feudalnih odnosa koji su uvjetovali raslojavanje na civilnom prostoru. Također, socijalne strukture Vojne granice nisu bile iste na svim njezinim dijelovima, pa je tijekom 18. stoljeća i na tom području proveden niz reformi s ciljem ujednačavanja sustava. Proces je u historiografiji poznat kao militarizacija.

Sagledavajući statusne razlike, prava i obaveze pojedinih skupina stanovništva, društvo Vojne granice možemo raslojiti na dva osnovna staleža, časnike i graničare. Iz te temeljne društvene podjele treba izuzeti vojne komunitete i trgovišta gdje se zbog urbanog razvoja i nove trgovačko-obrtničke funkcije naselja, pojavljuje drukčije društveno raslojavanje u odnosu na ostatak Vojne granice. Prvo ću se fokusirati na graničare.

Na Slavonskoj granici nije bilo utjecaja feudalnih staleških struktura koje su, primjerice, bile dosta jake na Banskoj krajini. Pridošlo stanovništvo je postajalo dio društvene skupine koju nazivamo graničarima. Graničari Slavonske granice nisu bili jedinstvena, homogena društvena skupina zato što su i u među njima postojale određene društvene razlike. Prvotna podjela graničarskog stanovništva na prostoru Slavonije i Srijeme je podjela s početka 18. stoljeća. Tadašnje stanovništvo Posavske i Podunavske vojne granice je podijeljeno u četiri grupe, miliciju, čardaklije, islužene graničare i prekobrojno stanovništvo. Prve tri grupe stanovništva potpadale su pod vojnu vlast i upravu, dok je prekobrojno stanovništvo bilo pod upravom činovnika Dvorske komore.⁹⁹ Veliku većinu stanovništva u Slavonskoj Vojnoj granici činili su seljaci-vojnici. Graničari su obavljali vojnu službu, a zauzvrat im je na korištenje dana obradiva poljoprivredna površina koja je trebala poslužiti za

⁹⁹ Fedor Močanin, *Društveni razvoj u Vojnoj krajini*, u: Nataša Štefanec, *Radovi iz povijesti Vojne krajine*, Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“, Zagreb 2016, str. 123.

uzdržavanje graničarskih obitelji.¹⁰⁰ Osim uzdržavanja vlastite zajednice od graničara se očekivalo da plaćanjem poreza u obliku naturalne desetine i novčanih davanju pomažu uzdržavanju graničarskih časnika. Osim novčanih davanja, graničari su bili opterećeni raznim drugim nametima i obavezama te su morali graditi i održavati infrastrukturu Vojne granice te u nekim slučajevima obavljati radu, odnosno prisilni rad na imanjima nižih graničarskih časnika koji u 18. stoljeću još nisu bili u potpunosti plaćani u novcu.¹⁰¹ Novčana primanja nižih graničarskih časnika u ovom razdoblju su vrlo niska, pa uz plaću niži časnici dobivaju i obradivo zemljište. Za obrađivanje svojih imanja časnici su uglavnom koristili graničare tjerajući ih da obavljaju radu. Uz obavljanje vojne službe, plaćanje poreza ili kontribucija i obavljanja radote graničari ratari s početka 18. stoljeća nalazili su se u izuzetno teškom položaju i živjeli su u velikom siromaštvu.¹⁰²

Dobro upoznat s situacijom u kojoj se graničari nalaze, general Slavonske vojne granice Khévenhüller je caru predložio reformu Vojne granice u kojoj je predložio ukidanje kontribucije i smanjenje radote, u svrhu povećanja vojne snage graničara. Car je 1735. godine odobrio Khévenhüllerov prijedlog, no u praksi njegova reforma nikada nije zaživjela te su graničarski časnici nastavili iskorištavati graničare za radu.¹⁰³ Značajnije promjene graničarsko društvo doživljava 1745. godine kada se ukida dvojna uprava Dvorskih ratnih vijeća i Dvorske komore, a nedugo zatim 1747. godine Engleshofen provodi reforme uprave Vojne granice i osniva pukovnije i pukovnijsku upravu. Pri osnivanju pukovnija Engleshofen reformira i strukturu graničarskog društva. Uvodi novu podjelu na četiri skupine stanovništva s podjednakim brojem ljudi, tri skupine stanovništva su obavljale vojnu službu, dok su četvrtu skupinu činili kontribuenti koji su plaćali porez, obavljali radu i na taj način bili temelj gospodarskog funkcioniranja Vojne granice. Ostale tri skupine stanovništva koje su obavljale vojnu službu su plaćali porez u obliku naturalne desetine i novčanih davanja za uzdržavanje časnika.¹⁰⁴ Engleshofenov sustav gospodarskog funkcioniranja Vojne granice se također pokazao neodrživim zbog velikog poreznog tereta za aktivne graničare i kontribuyente. Iako su pokušali smanjiti troškove i porez graničarima tako što su ukinuli porez za uzdržavanje časnika, ovaj sustav nije doveo do značajnijeg poboljšanja kvalitete života graničara.¹⁰⁵ Nakon neuspjeha Engleshofenovih reformi, general Serbelloni donosi novi prijedlog o

¹⁰⁰ Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik, rana krajiška društva (1545.-1754.)*, str. 233-235.

¹⁰¹ F. Močanin, "Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.", str. 49-50.

¹⁰² F. Močanin, „Društveni razvoj u Vojnoj krajini“, str. 124.

¹⁰³ F. Močanin, „Društveni razvoj u Vojnoj krajini“, str. 124.

¹⁰⁴ F. Močanin, „Društveni razvoj u Vojnoj krajini“, str. 127.

¹⁰⁵ F. Močanin, „Društveni razvoj u Vojnoj krajini“, str. 127.

uređenju Slavonske vojne granice i njezinih triju pukovnija, Serbellonijev regulament.¹⁰⁶ Serbelloni je povećao veličinu zemljišta onih graničara koji su imali zemlju slabije kvalitete, a također je smanjio broj vojnika i povećao broj kontribueanata. Prema ovom uređenju, svi sposobni muškarci koji trenutno nisu u aktivnoj vojnoj službi su bili dužni brinuti za hranu i mondu, odnosno graničarsku odoru. Ovakav sustav je smanjio terete graničara, ali uvjeti života graničara i dalje ostaju teški. Graničarske obaveze su uključivale nabavljanje uniforme, davanje podvoza, popravljavanje cesta, ukonačivanje, gradnju časnčkih stanova, gradnju čardaka ili stražarnica. Niži graničarski časnici su i dalje bili plaćani polovično novcem, a drugu polovicu plaće dobivali su u obliku obradive poljoprivredne površine, stoga su graničari i dalje morali vršiti radu na posjedima svojih časnika.¹⁰⁷

Graničarsko društvo bilo je organizirano u proširene obitelji ili graničarske zadruge koje su sa sastojale od nekoliko obitelji. Radno sposobni muškarci koji u tom trenutku nisu obavljali vojničku službu bili su dužni skrbiti o svojoj zajednici i privređivati materijalna sredstva za svoju zajednicu.¹⁰⁸ Graničarsko društvo je bilo tradicionalno i patrijarhalno društvo vojnika ratara, a u graničarskim obiteljima glavnu riječ imao je obiteljski starješina. Iako je u sustavu Vojne granice napredovanje bilo omogućeno svima, pa tako i graničarima, slučajevi napredovanja graničara seljaka na više položaje i graničarskoj hijerarhiji ipak su ostajali rijetkost. Razlog tomu bio je manjak materijalnih sredstava, manjak ambicije i sklonost tradicionalnim, naučenim obrascima življenja.¹⁰⁹

Prilike za školovanjem u graničarskim zajednicama su postojale. Odlukom Marije Terezije iz 1764. godine sve satnije su morale imati njemačke škole, pa je u Vinkovcima službena škola otvorena 1765. godine.¹¹⁰ Njezinom odlukom iz 1770. godine se školstvo stavlja pod kontrolu države te više nije pod nadzorom svećenstva, a 1774. godine donesena je i reforma školstva, odnosno Opći školski red prema kojoj svako mjesto koje ima župnu crkvu mora imati školu.¹¹¹ Prema Općem školskom redu također su opisana tri tipa škola, normalne, glave i trivijalne. Trivijalne škole su osnivane u manjim mjestima Vojne granice. Učitelji u ovim školama su bili Nijemci i sukladno propisima Marije Terezije nastava je održavana na

¹⁰⁶ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 78.

¹⁰⁷ F. Močanin, „Društveni razvoj u Vojnoj krajini“, str. 128.

¹⁰⁸ Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik, povojačeno društvo (1754 – 1881.)*, Naklada „Naprijed“, Zagreb 1997, str. 129-132.

¹⁰⁹ Valentina Gulin Zrnić, „Svjetovi slavonski 18. stoljeća“, u: Tomislav Bogdan, *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Rotim i Market, Zagreb – Davor, 2000., str. 22-23.

¹¹⁰ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 201.

¹¹¹ Ivančica Marković, „Razvoj pučkih škola u Slavonskoj vojnoj krajini tijekom 18. i 19. stoljeća“, u: *Scrinia Slavonica*, 11, Osijek 2011, str. 83

njemačkom jeziku. Iako je svećenstvo isključeno iz upravljanja školstvom i ono je pod državnom ingerencijom. U trivijalnim školama svećenici su i dalje imali veliku ulogu i nadzirali su rad učitelja.¹¹² Glavne škole nalazile su se u važnijim i većim mjestima, a propisano je da svako okružje mora imati barem jednu glavnu školu. U slučaju Vojne granice takve škole su se osnivale u mjestima gdje se nalazi pukovnijsko zapovjedništvo i u vojnim komunitetima. Vinkovačka osnovna škola u 18. stoljeću je također bila ovoga tipa.¹¹³ Treći tip škole opisan prema Općem školskom redu su normalne škole i predviđeno je da se ovakve škole osnivaju u mjestima gdje se nalazi sjedište školskog povjerenstva te su se u njima školovali budući učitelji. Postojale su i određene razlike u nastavnom programu ovih triju tipova škola. U trivijalnim školama podučavalo se vjeronauku, čitanju i pisanju njemačkog jezika, računanju, moralnim vrijednostima i gospodarstvu. U glavnim školama nastavni program je uz predmete koji su se podučavali u trivijalnim školama uključivao i latinski jezik, zemljopis i povijest, dok se u normalnim školama proširivao program za glavne škole u svrhu obuke novih učitelja.¹¹⁴ Iako je školsko povjerenstvo preseljeno iz Petrovaradina u Vinkovce 1780. godine, čime su ispunjavali uvjet da postanu mjesto s normalnom školom, Vinkovci nisu imali pedagoški tečaj sve do 1822. godine.¹¹⁵ Prelaskom školskog povjerenstva iz Petrovaradina u Vinkovce dolaze i matematički učitelj Josip Beck i nadučitelj Engelbrecht koji predsjedaju ovim povjerenstvom te 1780. godine osnivaju matematičku školu u Vinkovcima, a 1792. godine u Vinkovcima se osniva i opća gimnazija gdje su graničari mogli dobiti viši stupanj školovanja i steći bolje uvjete za napredovanje.¹¹⁶

Opći školski red nailazio je na veliki otpor domaćeg stanovništva. Graničari su škole morali sami graditi i financirati, a djecu su nerado slali u škole ponajviše zbog njemačkog jezika u nastavi zbog kojeg su djeca teško savladavala nastavno gradivo, a i pedagoške metode ovih škola su često koristile tjelesno kažnjavanje. Car Josip II. 1780. godine je donio odredbu prema kojoj svaki graničar mora imati školovanje sukladno svom činu i zvanju, stoga je za napredovanje u graničarskom društvu osnovno školovanje bilo obavezno.¹¹⁷ Dobar primjer graničara koji je napredovao školovanjem i sposobnošću je Josip Šokčević, sin graničarskog časnika iz Vinkovaca, koji je nakon školovanja u vinkovačkoj osnovnoj školi i

¹¹² I. Marković, „Razvoj pučkih škola u Slavonskoj vojnoj krajini tijekom 18. i 19. stoljeća“ str. 83.

¹¹³ I. Marković, „Razvoj pučkih škola u Slavonskoj vojnoj krajini tijekom 18. i 19. stoljeća“ str. 83.

¹¹⁴ I. Marković, „Razvoj pučkih škola u Slavonskoj vojnoj krajini tijekom 18. i 19. stoljeća“ str. 83.

¹¹⁵ I. Marković, „Razvoj pučkih škola u Slavonskoj vojnoj krajini tijekom 18. i 19. stoljeća“ str. 83.

¹¹⁶ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 202.

¹¹⁷ I. Marković, „Razvoj pučkih škola u Slavonskoj vojnoj krajini tijekom 18. i 19. stoljeća“ str. 87.

gimnaziji pohađao Vojnu akademiju u Bečkom Novom mjestu i nakon toga imao uspješnu vojnu karijeru tijekom koje je bio general Slavonske vojne granice i kasnije hrvatski ban.

Ipak, obični graničari su u pravilu ostajali u graničarskom staležu od rođenja do kraja života, a funkcije graničarskih časnika su se često nasljeđivale unutar časničkih obitelji.¹¹⁸ Pukovnijska vlast u Vojnoj granici kontrolirala je sve aspekte života i graničarskog društva, pa su tako vlasti često odlučivale o organizaciji unutar graničarskih obitelji i zadruga, ženidbama i slavljinama koja se bez odobrenja vlasti nisu mogla održati te su odlučivali koji se običaji smiju ili ne smiju prakticirati.¹¹⁹ Vlast Habsburške Monarhije je od Vojne granice prvenstveno htjela dobiti što jeftiniju vojsku, a graničarski stalež činio je temelj gospodarstva i vojnih potencijala Slavonske granice. Možemo zaključiti da je svakodnevni život graničara bio izuzetno izazovan i zahtjevan. Uz vojne dužnosti koje su obavljali imali su velik broj drugih obaveza i nameta, pa su nerijetko i dezertirali, unatoč strogim kaznama koje je Habsburška Monarhija za ovaj prijestup propisivala.¹²⁰

Graničarski časnici predstavljali su posebnu, privilegiranu skupinu unutar društva Vojne granice, koja je, za razliku od graničara, nagrađivana i redovnim plaćama. Graničarski su časnici, kao društveni sloj, imali posebnosti i razlike u odnosu na vojne časnike ostatka Habsburške Monarhije. Primarna razlika bila je u tome da su graničarski časnici uz svoje primarne vojne dužnosti obavljali i razne činovničke dužnosti tj. bili su dio birokratskog aparata koji je upravljao Vojnom granicom kao pokrajinom, a ne samo s vojnim postrojbama. Činovnička služba na prostoru Vojne granice razgranala se i postala mnogo kompleksnija tijekom druge polovice 18. stoljeća.¹²¹ Vještine za obnašanje tih dužnosti graničarski su časnici stjecali obukom i obrazovanjem u časničkim školama diljem Monarhije, a posebice u Beču i Bečkom Novom Mjestu. Službeni je jezik bio njemački, koji je bio preduvjet za obavljanje dužnosti i pisanje većih količina spisa i izvještaja koji su bili sastavni dio radnog dana graničarskog časnika. Svojom vojnom i administrativnom izobrazbom te znanjem službenog njemačkog jezika, graničarski časnici postali su elitni društveni sloj na prostoru Vojne granice.¹²² Graničarski časnici su također mogli napredovati u društvenoj hijerarhiji Habsburške Monarhije. Oni su mogli vojnom službom i radom u upravnom aparatu Vojne

¹¹⁸ Nataša Štefanec, „Plemstvo“, u: Lovorka Čoralčić, *U potrazi za mirom i blagostanjem, Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb 2013, str. 97-99.

¹¹⁹ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik, povojačeno društvo (1754 – 1881.)*, str. 175-176.

¹²⁰ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 1*, str. 244-247

¹²¹ Kristina Milković Šarić, „Ban Josip Šokčević – Prilog pitanju identiteta graničarskih časnika“, u: Zlatko Virčević, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: 200 godina od rođenja hrvatskoga bana Josipa Šokčevića*, Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol Vinkovci, Vinkovci, 2015, str. 89.

¹²² V. Gulin Zrnić, „Svjetovi slavonski 18. stoljeća“, str. 18.

granice zavrijediti status plemića, što je i potvrđeno zakonom iz 1757. godine kojim se propisuje da graničarski časnici koji su vjerno i uzorno služili Monarhiji nakon 30 godina službe imaju mogućnost steći status plemstva.¹²³ Dobar primjer graničarskog časnika koji je svojim vojnim sposobnostima i upravljačkim znanjem napredovao u sustavu vojne granice do statusa plemića je Matija Antun Relković. Svoju vojnu karijeru započeo je kao običan vojnik u Gradiškoj pukovniji gdje je vrlo brzo napredovao do položaja nižeg časnika te je potom premješten u Brodsku pukovniju. U Brodskoj pukovniji je više puta promaknut te je vojnu karijeru završio kao satnik, a uoči završetka svoje vojne karijere 1785. godine car Josip II. dodjeljuje mu plemićku titulu.¹²⁴

Činovnici na terenu, na nižim razinama uprave, živjeli su od plaće koju su dobivali za obnašanje svoje funkcije. Činovnička je služba bila relativno slabo plaćena. Ipak modernizacijom Habsburške Monarhije omogućeno je i napredovanje unutar činovničkog i časničkog aparata te mogućnost stjecanja bolje plaćenih pozicija. Kao što je rečeno gore, omogućuje se i stjecanje plemićke titule na osnovu vojnih zasluga, pa dolazi do nastanka novog vojnog plemstva u Monarhiji. Mogućnost napredovanja bila je posebno značajna za graničarske časnike, jer je omogućavala stjecanje poznanstava, pristup dvoru i napredovanje u hijerarhiji Habsburške Monarhije, koje nije bilo lako čak ni hrvatsko-slavonskom ni ugarskom plemstvu. Graničarski su časnici prema 19. stoljeću imali dobre predispozicije za napredak, pa ih već i tijekom 18., a posebno u 19. stoljeću nalazimo na visokim dužnostima unutar Habsburške Monarhije kao primjerice Josipa Šokčevića, koji je postao članom Carevinskog vijeća i hrvatskim banom.¹²⁵

Plemstvu Habsburške Monarhije služba u Vojnoj granici bila je primamljiva samo kad su u pitanju bile visoke pozicije. Što se tiče dočasničkih i nižih časničkih službi, one su bile slabije plaćene i zahtijevale su veliku predanost radu. Uz to, način života graničarskih časnika odudarao je od plemićkog načina života 18. stoljeća. Stoga je među graničarskim časnicima slavonske Vojne granice bio nedovoljan broj časnika plemićkog podrijetla, pa su se časničke pozicije popunjavale iz redova domaćeg stanovništva.¹²⁶ Od stranih časnika koji su se posebno istakli na području Vojne granice valja istaknuti Phillipa Lewina baruna Becka. On se istaknuo u ratu za austrijsko naslijeđe te 1748. godine dolazi na prostor Vojne granice kao

¹²³ N. Štefanec, „Plemstvo“, str. 97-98.

¹²⁴ J. Kljajić, „Prilike u Brodskoj i Gradiškoj pukovniji u Relkovićeva doba“, str. 54-55.

¹²⁵ K. Milković Šarić, „Ban Josip Šokčević – Prilog pitanju identiteta graničarskih časnika“, str. 91-92.

¹²⁶ Drago Roksančić, *Vojna Hrvatska: La Croatie militaire, Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809—1813) I. knjiga*, Školska knjiga, Zagreb, 1988, str. 51.

zapovjednik Gradiške pukovnije. Od 1754. do 1756. godine zapovijedao je Brodskom pukovnijom gdje je započeo izgradnju novog središta grada te su na njegov prijedlog Vinkovci promaknuti u status vojnog komuniteta. Sudjelovanjem u sedmogodišnjem ratu, u kojemu je vodio graničare, napreduje i postaje podmaršal te u konačnici general topništva i vrhovni zapovjednik Karlovačko-varaždinskog generalata.¹²⁷

5.2 DRUŠTVENO RASLOJAVANJE U VINKOVcima

Vinkovci su u 18. stoljeću imali pravni status trgovišta, a od 1747. godine bili su administrativno i upravno središte Brodske pukovnije. U razdoblju od 1765. do 1787. godine Vinkovci su također imali i viši pravni status vojnog komuniteta, s čime su poprimili obilježja urbane, odnosno gradske sredine. Sukladno tomu, društveno raslojavanje stanovništva Vinkovaca imalo je svoje interne zakonitosti. Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće u Vinkovcima su živjeli graničari i građani, odnosno stanovnici komuniteta. Te dvije glavne društvene skupine u Vinkovcima razlikovalo se po pravnom statusu i obvezama. Osim graničara i građana u Vinkovcima se moglo naći nadničare koji nisu posjedovali leno i nisu bili obavezni obavljati graničarske dužnosti.¹²⁸

Građansko društvo Vinkovaca sačinjavali su graničarski časnici i činovnici, svećenici, učitelji i profesori, suci, trgovci i obrtnici.¹²⁹ Građanstvo je bilo u svojim začetcima, a s njegovim rastom gradila se i urbana infrastruktura te stambeni kompleksi. Vinkovci postaju središnje mjesto školstva, uprave, sudstva i trgovinske razmjene za cijelu Brodsku pukovnicu i okolicu. U Vinkovce se krajem 18. stoljeća naseljava sve veći broj trgovačkih i obrtničkih obitelji. Vinkovačka satnija, kao podjedinica Brodske pukovnije, bila je jedna od mnogoljudnijih satnija u ovom dijelu Vojne granice što je trgovcima i obrtnicima koji su se u Vinkovce odlučili naseliti, omogućilo pristup većem broju potencijalnih kupaca. Časnički i činovnički aparat koji je upravljao pukovnijom bio je znatno boljeg imovinskog stanja i veće kupovne moći od seoskih graničara u ostatku Vojne granice i činili su vrh hijerarhijske piramide. Vinkovačke najbogatije trgovačke obitelji koje u ovom razdoblju bilježimo bile su dobrim dijelom pravoslavne i narasle su na trgovini. Radi se primjerice o obiteljima Đorđević, Mitrović, Veselinović, Vrušević i Georgijević.¹³⁰ Graničari s ovih prostora nazivali su ih

¹²⁷ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 1*, str. 53-54.

¹²⁸ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 148-149.

¹²⁹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 148-149.

¹³⁰ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 148.

Cincarima, prema njihovom podrijetlu iz južne Srbije. Obrtničke obitelji Vinkovaca većinom su činili stanovnici njemačkog podrijetla. Također, skupni naziv koji su Vinkovčani koristili za sve trgovce i obrtnike bio je „purger“.¹³¹ Sudske i obrazovne funkcije u Vinkovcima su se, kao i upravne funkcije, uglavnom popunjavale iz redova graničarskih časnika. Graničarski časnici u Vinkovcima početkom druge polovice 18. stoljeća su većinom bili Nijemci. Nakon što je dvor nizom poteza omogućio napredovanje običnim graničarima, domaćim stanovnicima, sve je više njih dolazilo do časničkog statusa i položaja, pa se i omjer Nijemaca i domaćeg stanovništva u upravi počeo mijenjati, no i u 19. stoljeću većinu časničkog kadra i dalje su činili Nijemci.¹³² Napredovanje u graničarskom društvu moglo se ostvariti preko promaknuća za vojne zasluga tijekom ratova ili pomoću školovanja, kao što je već opisano gore. Osim časničkih pozicija, školovanjem su graničari imali mogućnosti postati svećenicima ili učiteljima, pa iz toga možemo zaključiti da društveni staleži u Vinkovcima i Vojnoj granici u ovom razdoblju nisu zatvoreni te da je mogućnost napredovanja bila moguća.

Razlike između građanskih društvenih struktura i graničara su bile jasno vidljive i velike, kako u pogledu prava i obaveze, tako i u pogledu financija, ugleda i statusa unutar zajednice. Graničari u Vinkovcima imali su obaveze identične obavezama graničara u ostatku pukovnije. Morali su vršiti vojnu službu, obavljati tlaku, nuditi podvoz kada se to od njih zahtijevalo te sudjelovati u radovima za održavanje i izgradnju infrastrukture Vinkovaca. Između ostalog, upravo su graničari gradili stambene objekte i sve potrebne građevine potrebne za funkcioniranje pukovnijske uprave koje su činile centar grada. Po Krajiškom temeljnom zakonu iz 1807. godine u javnim radovima morali su sudjelovati svi oni koji posjeduju zemlju na prostoru Vojne granice, a opseg radova koji su morali izvršiti ovisio je o veličini njihovog lena. Visoki časnici i svećenici bili su oslobođeni ovih nameta, a trgovci, obrtnici, niži časnici i dočasnici imali su mogućnost izbjeći obavezu tlake i javnih radova otplaćivanjem svojih obaveza određenim novčanim iznosom.¹³³ Razlike između društvenih slojeva bile su vidljive i u sudskom postupanju. Graničarski kazneni zakon i zakon o sudskom postupku je za razdoblje prijelaza iz 18. u 19. stoljeće bio izuzetno moderan i hvaljen među suvremenicima.¹³⁴

Ipak sudove su vodili graničarski časnici, a graničare su često rigorozno kažnjavali i za najmanje prekršaje. Zbog toga što su graničari bili naoružani i navikli na nasilje, vojne su

¹³¹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 148.

¹³² S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 171.

¹³³ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 150.

¹³⁴ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 1*, str. 248.

vlasti predviđale strogo kažnjavanje, ne bi li ih odvratile od prekršaja. U vrijeme kada su Vinkovci imali status vojnog komuniteta, za sudske poslove pripadnika komuniteta zadužen je bio magistrat, a stanovnici koji su obavljali vojnu službu su potpadali pod pukovnijske sudove. Uvođenjem kantonskog sustava svi sudski postupci potpadaju pod ovlasti kantonskog auditora, a nakon ukidanja kantonskog sustava 1800. godine u Vinkovcima su organizirani graničarski, pukovnijski i apelacijski sudovi.¹³⁵ Graničarski sudovi bavili su se manjim prekršajima i kaznenim djelima. Najčešće izricana presuda bila je tjelesna kazna, odnosno fizičko kažnjavanje batinanjem, a ako osuđenik nije mogao podnijeti batinanje zbog fizičke slabosti, kazna bi se pretvarala u zatvorsku.¹³⁶ S druge strane, pripadnici građanskog sloja stanovništva i časnici su kod graničarskih sudaca imali znatno blaži tretman i propisivane su im manje kazne za počinjena kaznena djela i prekršaje. Ovakva praksa je potvrđena i u jednoj zapovjedi slavonske generalkomande u kojoj se navodi da prema bivšim stanovnicima komuniteta sud valja postupati blaže nego prema vojnicima, zato što su građani obrazovaniji i obazriviji, a u obzir se treba uzeti i imovinsko stanje građana.¹³⁷ Graničarski časnici bili su privilegirani i često su uspijevali izbjeći pravično suđenje, a čak i u slučaju osude njihove kazne za znatno teža kaznena djela bile su niže u odnosu na kazne izricane običnom graničarskom puku.¹³⁸ Pukovnijski sudovi bili su zaduženi za građanske parnice, a jedna od najstrožih kazni koje su izricali je bila izgnanstvo. Tako je primjerice jedan vinkovački tesar, Jacob Slanina protjeran zato što je ostavio svoju ženu i otišao živjeti s drugom, a uz protjerivanje kažnjen je i s 25 udaraca batinom.¹³⁹ U slučaju protjerivanja, okrivljenik je morao vratiti sve dugove i imovina vlasnika se prodavala na dražbi, što saznajemo iz slučaja Aleksandru Bökesha koji je protjeran zbog lošeg vladanja i sva njegova imovina koju sa sobom nije mogao ponijeti bila je stavljena na dražbu.¹⁴⁰ Dražba se također koristila i kao način utjerivanja dugova te bi pukovnijski sud odredio da se dug okrivljenika naplati dražbom njegove imovine ako ovaj nije u stanju otplatiti dug što saznajemo iz slučaja okrivljenog Milovana Đorđevića koji je dugovao trgovcu Jovi Popoviću dug kojeg nije mogao otplatiti, pa je pukovnijski sud naložio da se dug naplati pomoću dražbe imovine okrivljenika.¹⁴¹ Apelacijski sudovi bili zaduženi za najteže prijestupe i u pravilu su izricali najstrože kazne. Najstroža kazna bila je smrtna kazna i izvršavala se za zločine poput veleizdaje, ubojstva,

¹³⁵ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 189.

¹³⁶ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 1*, str. 257-259.

¹³⁷ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 190.

¹³⁸ A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 1*, str. 266-268.

¹³⁹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 190.

¹⁴⁰ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 190.

¹⁴¹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 190.

paleži, krivotvorenja, razbludnosti i narušavanja vjerskih običaja i zakona. Izricala se samo kada su zločini izvršeni na brutalan način.¹⁴²

Osim razlika u opsegu i načinu izvršavanja obveza prema pukovnici i razlika pri provođenju sudskih kaznenih procesa, graničari ratari su se od građanskog staleža Vojne granice razlikovali i po jeziku kojega su govorili i općem društvenom statusu i ugledu u društvu. Građanski sloj vinkovačkog društva služio se službenim njemačkim jezikom, za razliku od običnog graničarskog puka koji je govorio narodnim jezikom. O jeziku koji se govorio u Slavonskoj vojnoj granici, a samim time i u Vinkovcima opis nam donosi Taube. On navodi da je jezik kojim se govori „Ilirski“ (Taube domaće stanovništvo Vojne granice naziva Ilirima) te da je to jezik koji se govori u Albaniji, Dalmaciji, Hrvatskoj, Bosni, Srbiji i u dijelu Bugarske, ali su dijalekti jezika vrlo raznoliki i usporedivši ih s dijalektima njemačkog jezika ustvrdio je da se neki od govornika različitih dijalekata teško mogu razumjeti. Za jezik koji se govori na prostoru Slavonske vojne granice Taube piše da je kombinacija slavenskog i ilirskog govora. Također navodi da se u jeziku nalazi mnogo turcizama, a da sam jezik nema stroga pravila, gramatiku i tiskane upute za njegovo učenje. Jezik koji se koristio pri crkvenim obredima kod katolika je bio narodni jezik, dok su pravoslavni vjernici u svom bogoslužju koristili „glagoljski“ (staroslavenski) jezik. Taube također navodi da se na prostoru Vojne granice uvelike raširio i njemački jezik, posebno u urbanim cjelinama. Njemački jezikom davale su se zapovjedi tijekom vojnih vježbi i koristio se u javnim poslovima i upravi. Taube zaključuje da je njemački jezik na Vojnoj granici postao jezikom obrazovanog i uljuđenog stanovništva, ali da većina naroda njemački jezik nije razumjela.¹⁴³

Dakle, u društvenom i jezičnom smislu, u Vinkovcima je postojala očita segregacija između raznih društvenih skupina. Društvena razlike bile su očigledne i u samom stilu oblačenja pojedinih društvenih slojeva. Odjeću po zadnjoj modi nosile su žene visokih graničarskih časnika, dok su ženama obrtnika i trgovaca, unatoč dobrom imovinskom stanju, modni stilovi kakve su nosile žene časnika bili zabranjeni, a purgerske obitelji živjele su i u manjem luksuzu u usporedbi s časničkim obiteljima.¹⁴⁴ Civilna nošnja običnog graničarskog puka je u usporedbi s izgledom građanskih slojeva bila naočigled siromašnija te su se u Vinkovcima ovoga vremena statusne društvene razlike mogle na prvi pogled lako uočiti.

¹⁴² A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine 1*, str. 253-254.

¹⁴³ F.W. Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, str. 54-56.

¹⁴⁴ Josip Matasović, „Ulomak iz monografije „Stari Vinkovci“, u: Filip Potrebić, *Iz prošlosti Vinkovaca i Brodske pukovnije*, Privlačica, Vinkovci, 1994., str. 57.

Graničari su često puštali dugačke brade, dok su građani i časnici nosili brkove kao što je bilo u njemačkoj modi toga vremena. Civilna odjeća muških graničara imala je elemente turske i ugarske nošnje. Žene graničara nosile su nošnju sličnu turskoj, a nakon udaje na glavi bi nosile dugačku bijelu maramu koja je padala niz leđa.¹⁴⁵ Graničarima je sredinom 18. stoljeća određena obveza nošenja uniforme tijekom obavljanja vojne službe, a za izradu i održavanje uniforme morali su se brinuti o vlastitom trošku. Prvotna uniforma graničara zadržala je neke elemente tradicionalne nošnje, pa su tako graničari toga vremena i dalje nosili kalpak (vrsta kape koju su često nosili Osmanlije), kabanicu i opanke, a graničari su se međusobno razlikovali po boji uniforme.¹⁴⁶ Uniforma graničara promijenjena je reformom 1808. godine. Nova uniforma je bila tamnije plave boje, za razliku od bijelih uniformi koje su graničari do tada imali. Sastojala se od vojničke bluze, fraka, čakšira (osmanskog tipa hlača proširenog u gornjem dijelu), visoke i čvrste crne kape, crnih kožnih remena ukrštenim na prsima, crnih vojničkih čizama i kožne torbe.¹⁴⁷

Uz očigledne razlike u odjeći koju su pripadnici pojedinih staleža nosili, velika segregacija u graničarskom društvu Vinkovaca mogla se osjetiti i u aspektu društvenog života koji se odvijao po mnogim gradskim krčmama i gostionicama. U gostionicama, društvene su skupine bile strogo odvajane, ovisno o njihovom statusu i položaju. Obični graničari odlazak u gostionice si, zbog lošeg imovinskog stanja, najčešće nisu mogli priuštiti, pa se društveni život graničarskog puka odvijao druženjem u njihovim domovima uz izobilje alkoholnog pića, koje je bilo jedna od rijetkih stvari u kojoj graničari nisu oskudijevali.¹⁴⁸ Graničari u Vinkovcima na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće su društveni sloj relativno lošeg imovinskog stanja, a neimaština na cijelom prostoru Vojne granice u ovom je razdoblju pogoršana kao posljedica Napoleonskih ratova u kojima je Habsburška Monarhija direktno sudjelovala.

Politika i ratovi Habsburške Monarhije su oduvijek imali posebno velik utjecaj na život u Vojnoj granici. Zbog vojnih obaveza i ratova diljem Europe, veliki dio graničara često je izbivao iz svojih domova te njihova imanja nisu bila dostatno obrađivana. Loše imovinsko stanje utjecalo je i na društveno mobilnost graničarskog sloja društva. Iako je u strukturi graničarskog društva omogućena društvena mobilnost, ona je zbog imovinskih prepreka graničarima teško ostvariva. Zbog siromaštva graničari su si rijetko mogli priuštiti školovanje,

¹⁴⁵ F.W. Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, str. 58-59.

¹⁴⁶ Desanka Nikolić, „Vojna krajina i uniformisanje graničarske vojske“, u: Dragutin Pavličević, *Vojna krajina*, Sveučilišna naklada „Liber“, Zagreb 1984., str. 434-435.

¹⁴⁷ D. Nikolić, „Vojna krajina i uniformisanje graničarske vojske“, str. 436.

¹⁴⁸ J. Matasović, „U Vinkovcima prije jednog stoljeća, kulturnohistorijska crtica“, str. 115.

a nije bilo niti puno onih koji su se desetljećima uspijevalo hrabro boriti i zaslužiti napredovanje na temelju iskazane hrabrosti. Gubitci na ratištima bili su golemi. Tako je većina graničara bila primorana ostati dijelom staleža kojemu pripada po rođenju. Dakle, iako neslobodnog stanovništva poput kmetova koji su dominirali na civilnom prostoru nije bilo, razlike među slojevima bile su velike. Graničarsko društvo bilo je strogo podijeljeno i segregirano. Elitni sloj graničarskih časnika i činovnika činio je povlaštenu skupinu, a građanski društveni sloj trgovaca i obrtnika zbog svog imovinskog stanja uživao je bolji položaj od običnog puka kojeg su činili graničari i nadničari. Plemstvo je uglavnom dolazilo izvana i tek se od druge polovine 18. stoljeća počelo kreirati plemiće zaslugama na Vojnoj granici. Siromaštvo i neimaština bili su konstanta među većim dijelom populacije, a zbog vojne službe, oni su bili posebno izraženi u vrijeme ratova kada je dio graničara, nekad i godinama, izbivao iz svojih domova.

6. URBANIZACIJA I GOSPODARSTVO VINKOVACA

6.1 URBANIZACIJA

Vinkovci prve polovice 18. stoljeća bili su ruralno naselje raštrkanog ili disperziranog tipa koje se sastojalo od nekoliko zaselaka. Središnji dio naselja nalazio se na lijevoj strani rijeke Bosut i smjestio se neposredno uz vinkovačku župnu crkvu Svetoga Ilije. Urbani razvitak Vinkovaca započinje sredinom 18. stoljeća kada Vinkovci postaju sjedište Brodske pukovnije. Svako krajiško sjedište pukovnije dobilo bi prepoznatljivu infrastrukturu, niz zgrada koje bi okruživale središnji park i postale središte mjesta. Novo središte Vinkovaca smjestilo se također na lijevoj strani Bosuta nekoliko stotina metara istočnije od starog središta i župne crkve. U razdoblju od 1754. do 1756. godine, kada je pukovnik Brodske pukovnije bio barun Beck, u Vinkovcima je započela izgradnja *Paradies Platz*.¹⁴⁹ *Paradies Platz* ili paradni trg služio je za postrojavanje graničarskih postrojbi tijekom vojnih vježbi koje su se u Vinkovcima odvijale svakog proljeća i jeseni. U 1750ima je krenula i izgradnja novih stanova za pukovnijske časnike i činovnike u blizini tog vinkovačkog glavnog trga. Prvotne kuće i pukovnijske upravne zgrade građene su od drveta. Krajem 18. stoljeća srušene su tada već dotrajale drvene građevine i krenula je izgradnja građevina od opeke. Upravne zgrade izgrađene oko samog trga uključivale su vojno zapovjedništvo Brodske pukovnije i Glavnu stražu (današnji muzej grada Vinkovaca), stan pukovnika, vinkovačko sjedište brigadnog generala, zapovjedništvo 9. Vinkovačke satnije, sjedište uprave šuma te vinkovačku gimnaziju. U razdoblju od 1772. do 1777. također je izgrađena nova župna crkva Svetoga Ivana Nepomuka (danas crkva Sv. Euzebija i Poliona). Pred kraj 18. stoljeća, 1794. godine, istočno od trga izgrađena je i nova pravoslavna crkva Sv. Duha. Izgradnjom novog središta grada u baroknom stilu Vinkovci su poprimili urbani izgled. Mnoge od tih građevina i danas obilježavaju grad Vinkovce. Gradnja novog središta Vinkovaca bila je planska te su se nove kuće gradile uz prometnice i po pravilima koje je pukovnijska vlast određivala. Kao posljedica ovakve izgradnje novi Vinkovci postali su naselje pravilnog oblika, s ulicama koje se sijeku pod pravim kutom. Građevine su se nalazile tik uz prometnicu s prednjim zabatom okrenutim ka ulici. Kroz Vinkovce je prolazila i važna prometnica koja je povezivala središte

¹⁴⁹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 177.

Habsburške Monarhije s jugoistočnom Europom i Osmanskim Carstvom. Na mjestu starog središta naselja, uz sada napuštenu crkvu Sv. Ilije, nalazila se zgrada pošte i staro gradsko groblje, koje je 1798. godine izmješteno zapadnije i izvan grada, na mjesto gdje se i danas nalazi vinkovačko gradsko groblje.¹⁵⁰

Planski je bio i smještaj stanovništva u određene dijelove Vinkovaca. On je ovisio o njihovom društvenom položaju i statusu ili o konfesionalnoj ili etnološkoj pripadnosti stanovnika. Zapadno od novog središta grada nalazile su se kuće graničara, smještene uz rijeku Bosut. Protezale su se u smjeru zapada sve do ušća gdje se potok Nevkoš ulijeva u Bosut. Graničarske kuće nalazile su se i u blizini starog središta Vinkovaca, oko crkve Sv. Ilije, te u ulicama zapadno i sjeveroistočno od starog središta. Graničarske kuće prednjačile su i u naselju Ervenica, dijelu Vinkovaca južno od središnjeg trga, uz ušće gdje se potok Ervenica ulijeva u rijeku Bosut. U strogom središtu Vinkovaca, na simbolički najvažnijem mjestu u gradu, nalazile su se kuće visokih časnika i činovnika. Sjeverno od središnjeg trga, uz prometnicu prema Nuštru i Vukovaru, bile su smještene kuće njemačkih stanovnika Vinkovaca. Istočno od središta Vinkovaca, uz prometnicu prema Mirkovcima, nalazile su se kuće pravoslavnih vinkovačkih obitelji. U blizini središta i u istočnom dijelu Vinkovaca nalazile su se trgovačke robne kuće i brojne majstorske radnje.¹⁵¹ S desne strane rijeke Bosut nemamo zabilježene stambene zgrade, ali ondje se nalazio *Exercier Platz*, odnosno vojno vježbalište. Iz novog izgleda kojega poprimaju tijekom druge polovice 18. i početkom 19. stoljeća možemo zaključiti da Vinkovci imaju obilježja urbanog naselja i grada izgrađenog u baroknom stilu sa svom potrebnom infrastrukturom. Iako su Vinkovci imali pravni status trgovišta, Vinkovce u kontekstu Vojne granice možemo promatrati kao urbano središte.

¹⁵⁰ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 178.

¹⁵¹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 179.

Slika 1. Katastarski plan Vinkovaca iz razdoblja oko 1780. godine.¹⁵²

6.2 GOSPODARSTVO

Gospodarska djelatnost koja je obilježila prostor Vojne granice i gospodarska djelatnost kojom su se graničari dominantno bavili bila je poljoprivreda, točnije stočarstvo i ratarstvo. Zbog mobilnosti graničara, odsutnosti muškaraca te ranjavanja i umiranja na bojnopolju, bilo je nemoguće u poljoprivredne svrhe staviti cijeli radni kapacitet graničarske obitelji. Zbog nešto manjeg radnog opterećenja, na Vojnoj granici 18. stoljeća

¹⁵² S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 231.

najzastupljenija poljoprivredna grana bila je stočarstvo, i to ekstenzivnog i autarkičnog tipa.¹⁵³ Stoka se puštala na slobodnu ispašu na velikom pašnjačkom prostoru. Primjerice, svinje su se puštale na žirovanje, odnosno na ispašu u velike hrastove šume, što je na prostoru Slavonije bio čest postupak. Takvo ekstenzivno stočarstvo nije bilo komercijalnog tipa, odnosno nije rezultiralo velikim količinama stoke. Bilo je prvenstveno autarkično, odnosno proizvodnja je bila usmjerena ka zadovoljavanju vlastitih potreba graničara, a ne za izvoz ili prodaju. Budući da je takav tip poljoprivrede imao prenisku privrednu efikasnost, prema planovima i naredbama dvora tijekom druge polovice 18. stoljeća započinje prelazak s pretežno stočarske privrede na ratarsku poljoprivredu. Uvedene su nove kulture, poput kukuruza ili novih tipova pšenice i prosa, a krajem 18. i početkom 19. stoljeća ratarstvo postaje glavna privredna grana Vojne granice.¹⁵⁴ Uz to, sve se više graničara počelo baviti vinogradarstvom, no ono je i dalje bilo znatno manje zastupljeno u odnosu na druge tipove poljoprivredne proizvodnje.¹⁵⁵ Bogatstvo slavonske zemlje je bilo izuzetno, što je primijetio i Taube koji naglašava kako zemlja u Slavoniji rađa bogato i daje kvalitetne plodove bez puno truda slavonskih seljaka, no naglašava da je zemljoradnja u Slavoniji zaostala te da seljaci ne gnoje zemlju i pravilno ne skrbe o svojim usjevima.¹⁵⁶ Gospodarske prilike u Slavoniji opisivao je i hrvatski književnik i graničarski časnik Brodske pukovnije Matija Antun Relković. On je također bio izuzetno kritičan prema Slavoncima i njihovu odnosu spram gospodarstva. U svom djelu „Satir“ pomoću izrugivanja pokušava potaknuti svoje suvremenike na promjenu i prenijeti im svoja znanja o poljoprivredi i gospodarstvu koja je stekao tijekom svog boravka u inozemstvu za vrijeme Sedmogodišnjeg rata.¹⁵⁷

Važna privredna grana Slavonske vojne granice bilo je i šumarstvo. Šume, posebno one hrastove, jedan su od najvrjednijih prirodnih resursa Slavonije. U 18. stoljeća počela je intenzivnija eksploatacija i ubrzana sječa slavonskih šuma, stoga su vlasti Habsburške Monarhije u drugoj polovici 18. stoljeća odlučile uvesti regulaciju sječe i racionalizirati njihovo iskorištavanje. Upravljanje šumama postalo je briga visokih činovnika i pukovnijskih vlasti, a graničarima je uzimanje drva za ogrjev bilo dopušteno samo preko lugara te je regulirana količina ogrjevnog drveta kojeg je svaka graničarska obitelj mogla dobiti.¹⁵⁸ U

¹⁵³ F.W. Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, str. 40.

¹⁵⁴ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik, povojačeno društvo (1754 – 1881.)*, str. 115-118.

¹⁵⁵ Ž. Holjevac – N. Moačanin, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina*, str. 71.

¹⁵⁶ F.W. Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, str. 43-44.

¹⁵⁷ Mila Kolar Dimitrijević, „Pisanje i djelovanje Matije Antuna Relkovića na gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskog programa bečkog dvora za Hrvatsku i Slavoniju“, u: Tomislav Bogdan, *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Rotim i Market, Zagreb – Davor, 2000., str. 41-43.

¹⁵⁸ Ž. Holjevac – N. Moačanin, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina*, str. 72.

Vojnu granicu stizale su upute s vrha Monarhije o potrebama za smanjenjem sječe, što vidimo i iz primjera izgradnje graničarskih stanova u Vinkovcima gdje su graničari umjesto drveta za pokrivanje svojih kuće morali koristiti slamu i trsku.¹⁵⁹

Vojna granica zamišljena je kao samodostatna teritorijalna jedinica unutar Habsburške Monarhije. Vlast je od Vojne granice prvenstveno željela što jeftiniju vojnu silu, a za funkcioniranje vojnih institucija i birokratske uprave Vojne granice potrebna su bila novčana sredstva. Za stjecanje novčanih sredstava koja bi omogućila samodostatnost Vojne granice potreban je bio adekvatan sustav oporezivanja. Stanovništvo koje je plaćalo većinu poreznog tereta bili su graničari koji su realizirali glavninu privredne proizvodnje na granici. Obrtnici i trgovci u malobrojnim trgovištima i vojnim komunitetima na ovom prostoru privređivali su manje. U Vojnoj granici porez koji se plaćao ovisno o veličini i klasifikaciji zemljišta nazivamo zemljarinom. Uz zemljarinu, plaćala se i glavarina, porez koji je razrezan na osnovu svakog odraslog graničara u obitelji ili zadruzi. Graničari su također imali i porezne olakšice u vidu nadoknade koju su dobivali za svakog graničara koji je bio u vojnoj službi. Slaba privredna moć Vojne granice i prikazani porezni sustav nisu mogli namirivati velike troškove upravnog i vojnog funkcioniranja Vojne granice, pa je Granica imala znatno veće rashode od prihoda. Deficit se iz godine u godinu gomilao. Tako su, primjerice, krajem 18. stoljeća rashodi bili približno dvostruko veći od prihoda.¹⁶⁰

Sam gospodarski sustav Vojne granice u kojemu su glavni privrednici bili ujedno i vojnici plaćeni zemljišnim lenom nije ostavljao prostora za gospodarski rast i razvoj Slavonije, pa se ekonomska kriza na ovom području perpetuirala. Krajiški temeljni zakon iz 1807. godine je, između ostalog, donio i odredbe koje su trebale pomoći pri razrješavanju krize gospodarskog napretka u Vojnoj granici. Njime je omogućena prodaja i kupovina jednog dijela zemljišta, odnosno suvišne zemlje, dok se osnovni dio zemljišta potreban za preživljavanje graničarske obitelji ili zadruge nije mogao prodavati. Ovom odredbom pokušalo se uvesti elemente kapitalizma u graničarsko društvo i potaknuti gospodarstvo, no suvišne zemlje na prostoru Vojne granice nije bilo mnogo. Iako je ovaj sustav doveo do pozitivnih pomaka u gospodarstvu, ti pomaci nisu bili dovoljni kako bi se razriješilo pitanje gospodarskog razvoja i krize u Vojnoj granici.¹⁶¹

¹⁵⁹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 177.

¹⁶⁰ Ž. Holjevac – N. Močanin, *Hrvatsko-slavonska vojna*, str. 78.

¹⁶¹ Ž. Holjevac – N. Močanin, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina*, str. 51.

Dakle, u Vinkovcima kasnog 18. stoljeća i početka 19. stoljeća nalazimo urbane strukture i značajke gradskog društva, no unatoč urbanizaciji i gradskom izgledu te uređenju Vinkovaca, većina stanovništva se i dalje bavila poljoprivrednim djelatnostima. Graničari u Vinkovcima su, slično kao i graničari ruralnih sredina posjedovali vojna lena u okolici naselja te im je primarna djelatnost bila poljoprivreda. Uzevši u obzir da su većinu stanovnika grada činili graničari može se zaključiti da u Vinkovcima, iako su posjedovali značajke gradskog naselja, većina stanovništva nije živjela urbanim načinom života. Iako su Vinkovci bili trgovačko i obrtničko središte Brodske pukovnije i ovoga dijela Vojne granice, manji broj stanovnika bavio se sekundarnim i tercijarnim djelatnostima. Obrtnici i trgovci uglavnom su bili doseljenici iz njemačkih i srpskih krajeva te su se organizirali u dva različita obrtnička ceha, srpski i njemački ceh. Samim graničarima, bavljenje obrtničkom i trgovinskom djelatnošću bilo je zabranjeno. Mogućnost bavljenja ovim djelatnostima graničari dobivaju 1807. godine Temeljnim krajiškim zakonikom, ali uvjet za obavljanje obrtničke djelatnosti je bio redovno izvršavanje uobičajenih vojnih obaveza graničara. Jako mali broj graničara mogao je posvetiti dovoljnu količinu vremena za stjecanje obrtničkih vještina i znanja, stoga je ta dozvola imala krajnje limitiran učinak.¹⁶² Sami obrtnici nisu smjeli napustiti svoj zanat bez dozvole vojnih vlasti o čemu nam svjedoči jedna vojna zapovijed iz 1815. godine kada je obrtnica za proizvodnju sapuna Stojanović napustila svoj obrt nakon čega su vojne vlasti izdale zapovijed da se to ne smije činite te da se obrt smije napustiti samo ako obrtnik pronađe zamjenu za obavljanje obrta. Iz ove zapovijedi također možemo vidjeti da su žene bile zastupljene u obrtničkim djelatnostima, a bavile su se ponajviše proizvodnjom sapuna i obradom svilenih čahura, zbog čega je 1780. godine u Vinkovcima otvorena svilara.¹⁶³

Kao trgovačko središte Vinkovci su bili i mjesto trgovinskih sajmova. Taj su status Vinkovci dugo zadržali zahvaljujući dobrom geografskom položaju i smještaju na sjecištu prometnih i trgovačkih puteva koji su povezivali Habsburšku Monarhiju i središnju te zapadnu Europu s prostorom Osmanskog Carstva i jugoistočnom Europom. Trgovački sajmovi bili su od posebnog značaja za trgovinu s Osmanskim Carstvom. Naime, osmanskim podanicima trgovina na ovom prostoru inače nije bila dopuštena, a izuzetak od pravila bila je trgovina na sajmovima. S obzirom na trgovačku politiku Habsburške Monarhije prema

¹⁶² S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 193.

¹⁶³ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 193-194.

Osmanskom Carstvu, većinu trgovine i izvoza dobara iz Vojne granice i Vinkovaca činila je trgovina i izvoz na prostor Njemačke i Italije.¹⁶⁴

Sagledavši činjenice i čimbenike gospodarstva Vojne granice i Vinkovaca možemo zaključiti da je ovaj prostor bio gospodarski zaostao. Većina stanovništva bavila se poljoprivredom, a izvozna trgovina Vojne granice svodila se na prodaju sirovina. Zbog specifičnog uređenja graničarskog društva, gospodarski napredak teško da je i bio moguć. Izvještaji vlasti i putopisaca svjedoče da je graničarsko stanovništvo živjelo u teškom siromaštvu unatoč bogatim prirodnim resursima koje prostor Slavonije pruža. Pokušaji za poboljšanjem ekonomskog stanja na granici nisu davali uspjeha zato što su osnovni problem stagnacije bili samo uređenje i funkcija Vojne granice. Stanovništvo nije moglo privređivati i stvarati viškove u tradicionalnoj poljoprivredi koja se oslanjala na ljudsku snagu i vrijeme, kad je u isto vrijeme moralo obavljati vojnu službu i ići u rat. Uz to, vojna vlast pukovnije strogo je kontrolirala sve aspekte života i ograničavala odstupanja od uobičajenih obrazaca. Tržišno gospodarstvo nedovoljno se razvijalo, a Vojna je granica ostala gospodarski zaostali dio Habsburške Monarhije.

¹⁶⁴ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 198.

7. SVAKODNEVICA GRANIČARA

Svakodnevice graničara u Vojnoj granici uvelike je bila oblikovana upravnim uređenjem Vojne granice, obavezama graničarske službe i položajem graničara u društvenoj strukturi ovoga prostora. Nakon utemeljenja Vojne granice i naseljavanja novog stanovništva Vojna granica postaje zatvoren teritorij. Graničarima napuštanje Vojne granice i preseljenje u Provincijal ili druge dijelove Habsburške Monarhije nije bilo dozvoljeno. Intenzivniji kontakti i kulturni utjecaji iz ostatka Habsburške Monarhije uglavnom su izostajali. Zbog zatvorenosti sustava, graničarsko stanovništvo razvilo je specifične obrasce života i specifične vrijednosti, koje su velikim dijelom proizlazile iz nepromjenjivosti uređenja i odsječenosti od stranih utjecaja. Graničarsko društvo ostalo je izuzetno tradicionalno i patrijarhalno, pa se i svakodnevice graničarskog društva ponajviše oblikovala oko lokalnih tradicija i običaja. Tijekom 18. stoljeća na prostor Vojne granice naseljava se novo stanovništvo različitog konfesionalnog i etničkog određenja koje sa sobom donosi vlastitu kulturu i običaje u vidu plesova, pjesama, načina oblačenja ili slavljenja svetkovina. Svi ti običaji danas su također vidljivi na graničarskom prostoru. Drugim riječima, graničarska svakodnevice prožeta je heterogenim tradicijama i običajima.

Na oblikovanje svakodnevica graničara presudan utjecaj imalo je vojno uređenje. Koliko god heterogeno njihovo porijeklo, pravni status svih graničara bio je isti. Svi graničari imali su slične obaveze i prava, pa se i njihov identitet u predmodernom razdoblju ponajviše oblikovao oko njihovog pravnog i društvenog statusa, a ne toliko oko etničkih specifičnosti. Stvoren je jedinstveni kulturni identitet graničara.¹⁶⁵

Iako je život u predmodernom razdoblju, prije tehnološke revolucije i inače bio težak, on je bio dodatno otežan u slučaju graničara. Stalno i veliko siromaštvo, život na rubu egzistencijalnog minimuma, velika količina radnih obaveza na krajini te vojne i ratne dužnosti činile su ga u praktičnom smislu težim od života kmetova, iako su kmetovi u pravnom smislu bili u lošijem položaju od graničara.¹⁶⁶ Suvremenici i putnici graničare i njihovu kulturu i svakodnevicu nisu opisivali s previše komplimenata. Tako je Friedrich Wilhelm von Taube graničarski način života opisao kao sirov i nimalo sličan životu kakav se vodio u ostatku

¹⁶⁵ V. Gulin Zrnić, "Svjetovi slavonski 18. stoljeća", str. 24.

¹⁶⁶ Drago Roksančić, *Vojna Hrvatska: La Croatie militaire I*, str. 16.

Habsburške Monarhije, a kao glavne mane graničara navodi tromost, lijenost, sklonost razbojništvu i pljački te prekomjerno uživanje u jakim alkoholnim pićima.¹⁶⁷ Za graničare također navodi da su ljudi veselog karaktera koji vole pjevati te su svi prirodno nadareni pjevači, a kao vrlinu graničara navodi i njihovu poniznost i poštovanje koje iskazuju prema časnicima i svećenicima o graničarskim odnosima prema običajima Taube navodi kako su Slavonci izrazito religiozni, ali i praznovjerni te da čuvaju svoje običaje, no ne mare za starine naroda koji su na ovom prostoru živjeli prije njih.¹⁶⁸ Matija Antun Reljković u svom književnom djelu „Satir iliti divlji čovik“ također je iznio oštru kritiku Slavonaca i njihovog načina života na prostoru Vojne granice, njihovih praznovjernih običaja i lošeg načina gospodarenja zemljom.¹⁶⁹ Iz perspektive stranih promatrača graničarski način života se uistinu činio neobičnim i prema opisu suvremenika, barbarskim. Život graničara u Vinkovcima imao je velike sličnosti sa životom graničara u manjim mjestima i selima Slavonije. Graničari u Vinkovcima su se također primarno bavili poljoprivrednim radom i živjeli u velikom siromaštvu. Ono je do izražaja dolazilo u odijevanju, posebno u usporedbi s vinkovačkim građanima. Opis civilnih nošnji vinkovačkih graničara i časnika iz 19. stoljeća kojega nam donosi Josip Matasović to zorno prikazuje i za izgled vinkovačkih graničari navodi:

*„Nosi na glavi zelenu vunenu, lisičjim pervazom izloženu, kad-kad i sasvim belu kožnatu kapu „šubara“ zvanu, ili okrugli šešir, naokolo kožom obšiveni i kositrenim levom ili slamnim pletivom ukrašeni, i obuče ili od cernoga, sivoga, ili od beloga sukna, najviše u naokolo crvenom čohom, kano bojom izstavka brodske regimente, na krajevih i okolo djepovah obšiveni „gunjac“. Perslук носи od čohe. Okolo bokovah ima tkanicu i na tkanici gdekoi čemer. Čakšire obuče od sivoga ili beloga sukna, ili pako od plave čohe, bojničkim gajtanom ukrašene. Na nogah носи neku verst čizmanah bez gjona, koje „mestve“ i na njimi običajne opanke. Torba ne smije nikada u Slavonca izostati, išao on u cerkvu na molitvu ili u polje na posao.“*¹⁷⁰

Pukovnijska vlast Vojne granice uplitala se u sve aspekte graničarskog života, te znatno utjecala na svakodnevicu. Vlast je upravljala i osnovnim jedincima graničarskog društva, njihovim obiteljima i zadrugama. U zadruge se dodjeljivalo graničare koji nisu bili u nikakvom krvnom srodstvu ili vezi s članovima zadruge čime se dodatno narušavao ionako

¹⁶⁷ F.W. Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, str. 58.

¹⁶⁸ F.W. Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, str. 57-59, 90.

¹⁶⁹ Ž. Holjevac – N. Močanin, *Hrvatsko-slavonska vojna*, str. 97.

¹⁷⁰ J. Matasović, „Ulomak iz monografije Stari Vinkovci“, str. 55-58.

teško postizanje kompromisa i dogovora u tim velikim zajednicama. Zadruga su nastajale kao produkt spajanja najmanje dvije obitelji, a svrha zadruga bila je efikasnije obrađivanje zemljišnog posjeda pomoću većeg broja radne snage nego što je bio slučaj kod obiteljskih zajednica. Pukovnijska vlast u Vinkovcima graničarima je naređivala da moraju odlaziti u crkvu i zabranjivala im je prekomjerno konzumiranje alkohola, jer su opijanjem stvarali dugove. Prema nadređenim graničarskim časnicima, obični graničari morali su se ophoditi ponizno i s poštovanjem, a u slučaju kršenja regulativa slijedile su stroge kazne.¹⁷¹

Iz svega prikazanog možemo zaključiti da je graničarska kultura bila izrazito tradicionalna i da su strani promatrači primjećivali loše životne uvjete te ih doživljavali komparativno lošijim u odnosu na ostatak monarhije. Vojna vlast se uplitala u sve aspekte života te kontrolirala ophođenje i životne navike graničara, a u slučaju kršenja vojnih regulativa graničare se strogo kažnjavalo.

¹⁷¹ S. Lazanin, *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, str. 185.

8. ZAKLJUČAK

Vojna granica na prostoru Hrvatske i Slavonije nastaje u svrhu obrane teritorija od osmanske opasnosti. Prestankom osmanske opasnosti krajem 17. i početkom 18. stoljeća Vojna granica gubi svoj prvotnu svrhu, no Habsburška Monarhija se nije željela odreći svoje izravne uprave nad ovim prostorom zbog vojnog potencijala Vojne granice. Ciljevi Habsburške Monarhije u Vojnoj granici bili su stvaranje velikog broja jeftine vojne snage koja bi pomagala u brojnim vojnim sukobima u kojima se Monarhija tog vremena nalazila. Sukladno svojim ciljevima Habsburška Monarhija je donosila odluke o upravnom i društvenom uređenju Vojne granice. Opustošena dugotrajnim i brojnim ratnim sukobima Slavonija je nakon odlaska Osmanlija s ovog prostora i velike depopulacije imala mali broj stanovnika. Stoga je prema odlukama Habsburške Monarhije provedena repopulacija Slavonije u koju tijekom 18. stoljeća dolazi velik broj novog stanovništva, različitih etničkih i konfesionalnih podloga, pa se stvara etnički i konfesionalno heterogena demografska slika stanovništva Vinkovaca i Vojne granice. Na prostor Slavonije naseljava se stanovništvo iz drugih dijelova Hrvatske, ponajviše iz Dalmacije i Like. Također je migrirao veliki broj stanovnika s prostora osmanske Bosne i Srbije. Na ovaj prostor doselio se i značajan broj njemačkog stanovništva iz tamošnjih prenapučenih gradova. Kako bi se ostvarili ciljevi stvaranja što jeftinije i brojnije vojske na ovom prostoru, većina stanovništva postaje graničarsko stanovništvo, odnosno graničari koji obavljaju vojnu službu, a plaćeni su obradivom zemljanom površinom. Vojna granica je trebala u što većoj mjeri biti gospodarski samodostatna i donositi što je moguće manje troškove za carsku blagajnu, pa je većina tereta privređivanja i tereta same izgradnje infrastrukture Vojne granice padala na graničare. U svrhu stvaranja što efikasnije vojne sile, vlast Habsburške Monarhije sredinom 18. stoljeća je podijelila Vojnu granice na pukovnije. Pukovnije su služile kao vojne, ali i upravne jedinice na teritoriju Vojne granice. Ovom odlukom stvara se novi sloj društva graničarskih časnika koji će uz malobrojno civilno stanovništvo i svećenstvo biti oblikovano u građanski sloj društva u Vinkovcima. Vojna vlast postaje vrhovna vlast na ovom prostoru, a radi stvaranja efikasne i profesionalne vojske, koja bi mogla odgovarati izazovima ovoga vremena, uvodi se stroga disciplina i represija vojnih vlasti prema graničarima. Vojna vlast prožimala je sve aspekte graničarskog života te je oblikovala društvenu strukturu Vojne granice i imala velikog utjecaja na samu kulturu i svakodnevicu graničara.

Odluke i ciljevi Habsburške Monarhije na prostoru Vojne granice oblikovali su Vojnu granicu. Gospodarski napredak ovog prostora je bio teško ostvariv, a graničari zbog vojne službe i obaveza koje su im nametnute graničarskim statusom žive teškim životom u velikom siromaštvu. Odluke centralne vlasti utjecale su i na same Vinkovce. Oni postaju središtem 7. Brodske pukovnije i postaju važno mjesto uprave, školstva i trgovinske razmjene na ovom prostoru. Ova odluka vrha Habsburške Monarhije i carice Marije Terezije potaknula je urbanizaciju i razvoj Vinkovaca u gradsko naselje, no život graničara u Vinkovcima se nije bitno razlikovao od života graničara ostalih, ruralnih krajeva Brodske pukovnije. Također su živjeli teškim životom u velikom siromaštvu, bavili se poljoprivrednim djelatnostima, a mogućnosti za napredak i poboljšanje društvenog statusa i materijalnog stanja su bile male.

9. SAŽETAK

U svrhu obrane od Osmanskog Carstva na prostoru Hrvatske još u 15. stoljeću nastaje na pograničnom području s Osmanlijama sustav utvrda. Nakon poraza protiv Osmanlija 1526. godine Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo ulazi u sastav Habsburške Monarhije koja preuzima upravljanje obrambenim sustavom. Odlukama habsburških vlasti prvotni sustav pograničnih utvrda s vremenom prerasta u zasebnu teritorijalnu jedinicu Vojnu granicu, koja je prepoznatljiva po svojim stanovnicima graničarima koji su obavljali vojnu službu za koju su bili plaćeni zemljišnim posjedom. Pobjedom snaga Habsburške Monarhije u njezinih saveznika nad Osmanlijama u Bečkom ratu (1683.-1699.) Monarhiji su pripojeni novi teritoriji. Na dijelu novostečenog teritorija Slavonije, vlasti osnivaju Vojnu granicu. Prostor Slavonije je u ovom razdoblju, nakon od Osmanlija, bio jako rijetko naseljen te vlasti tijekom 18. stoljeća provode kolonizaciju Slavonije koja uvelike mijenja etnički i konfesionalni sastav ovog prostora. Sredinom 18. stoljeća, radi boljeg funkcioniranja i veće efikasnosti graničarskih postrojbi vlasti, uvode pukovnijsko uređenje na prostor Vojne granice. Vinkovci su 1747. postali središtem 7. Brodske pukovnije. Pukovnijska vlast u Vojnoj granici i Vinkovcima uspostavila je kontrolu nad cjelokupnim društvom i svim aspektima života u Vojnoj granici. U Vinkovcima, tijekom druge polovice 18. stoljeća počinje urbanizacija, pa Vinkovci poprimaju izgled urbanog naselja s baroknom jezgrom. U razdoblju prijelaza iz 18. u 19. stoljeće u Vinkovcima se formiraju društveni slojevi koje čine graničarski časnici, svećenstvo, civilno stanovništvo i graničari. Graničari su najbrojnija društvena skupina i čine najniži sloj društva, bave se primarno poljoprivrednom djelatnošću te služe kao vojnici. Temeljna društvena jedinica graničarskog društva bila je obiteljska zajednica ili u nekim slučajevima graničarska zadruga. Graničarska svakodnevnica je okarakterizirana je teškim radom i lošim životnim uvjetima u velikom siromaštvu, a njihova kultura obilježena je tradicionalnim načinom života koji suvremenici tog razdoblja oštro kritiziraju i nazivaju surovim.

SUMMARY

For the sole purpose of defense against the Ottoman Empire in 15th century Croatia, a system of fortifications was founded at the border with the Ottoman Empire. After their defeat to the Ottomans in the year 1526. Hungarian-Croatian kingdom was implemented into the Habsburger Monarchy which takes control of the defense against the Ottoman Empire. By the decision of Habsburg authorities original fortification system is slowly turned into a separate territory named the Military border, which is discerned by its people, the frontiersmen who served in the military and in exchange were paid with cultivable land. Upon the victory of the Habsburger Monarchy and its allied forces against the Ottomans in the Vienna war (1683.-1699.) Monarchy annexed new territories. On the part of the newly acquired territory of Slavonia, Habsburger Monarchy founded the extension of the Military border. Territory of Slavonia in this age, after the Ottomans have taken their leave, was a scarcely populated area, so the in the 18th century have conducted the colonisation of Slavonia which greatly changes the ethnic and the confessional outlook of the area. At the middle of the 18th century the authorities have implemented the new regiment system of administration in the Military border for the purpose of improving the functioning and efficiency of the frontiersmen units. In the 1747. Vinkovci have become the capital of the 7th Brod regiment. Regimental authorities in the Military border and in Vinkovci have established control of the entire society and all aspects of life within the Military border. In Vinkovci, during the second half of the 18th century began the urbanisation, so Vinkovci assume the form of an urban settlement in the style of baroque. At the turn of the 19th century social classes which are comprised of the frontiersmen officers, clergy, civilians and frontiersmen are being formed in Vinkovci. Frontiersmen constitute the majority of people in Vinkovci and the Military border, but they are also the lowest class of citizens and they primarily did agriculture and served in the military. Base unit of frontiersmen society was a family or in some cases cooperatives. Frontiersmen everyday life was characterised by the hard work and harsh living conditions in great poverty while their culture was criticized by the contemporaries of the age and described as crude.

10. POPIS LITERATURE

- Buczynski, Alexander. *Gradovi Vojne krajine I*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997.
- Buczynski, Alexander. *Gradovi Vojne krajine II*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997.
- Buczynski, Alexander. *Pa to su samo Hrvati! Građa za povijest kantonske reorganizacije Vojne krajine 1787. godine*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2011.
- Budak, Neven. *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb 2007.
- Gulin Zrnić, Valentina. "Svjetovi slavonski 18. stoljeća", u: Tomislav Bogdan, *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Rotim i Market, Zagreb – Davor, 2000., str. 9-36.
- Holjevac, Željko, Nenad Moačanin. *Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod osmanskom vlašću u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007.
- Horvat, Rudolf. *Srijem: Naselja i stanovništvo*, Hrvatski institut za povijest – podružnica Slavonski Brod, Slavonski Brod, 2000.
- Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik, rana krajiška društva (1545.-1754.)*, Naklada „Naprijed“, Zagreb 1997.
- Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik, povojačeno društvo (1754 – 1881.)*, Naklada „Naprijed“, Zagreb 1997.
- Katušić, Maja. „Pregled političkih zbivanja“, u: Lovorka Čoralić, *U potrazi za mirom i blagostanjem, Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb 2013, str. 3-25.
- Kljajić, Josip. "Prilike u Brodskoj i Gradiškoj pukovnji u Relkovićevo doba", u: Tomislav Bogdan, *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Rotim i Market, Zagreb – Davor, 2000., str. 53-68.
- Kolar Dimitrijević, Mila. „Pisanje i djelovanje Matije Antuna Relkovića na gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskog programa bečkog dvora za Hrvatsku i Slavoniju“, u: Tomislav Bogdan, *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, Rotim i Market, Zagreb – Davor, 2000., str. 37-52.
- Kontler, László. *Povijest Mađarske: Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Srednja Europa, Zagreb 2008.
- Korunić, Petar. *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750-1857. godine*, FF press, Zagreb, 2018.
- Kruhek, Milan. *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1995.

- Lazanin, Sanja. *Vinkovci i Vukovar na prijelazu 18. u 19. stoljeće*, Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu: Filozofski fakultet, Zagreb, 2006.
- Marković, Ivančica. „Razvoj pučkih škola u Slavonskoj vojnoj krajini tijekom 18. i 19. stoljeća“, u: *Scrinia Slavonica*, 11, Osijek 2011, str. 79-96.
- Matanović, Damir. *Grad na granici – Slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*, Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod, 2008.
- Matasović, Josip. “Ulomak iz monografije „Stari Vinkovci”, u: Filip Potrebica, *Iz prošlosti Vinkovaca i Brodske pukovnije*, Privlačica, Vinkovci, 1994., str. 51-76.
- Matasović, Josip. “U Vinkovcima prije jednog stoljeća, kulturnohistorijska crtica”, u: Filip Potrebica, *Iz prošlosti Vinkovaca i Brodske pukovnije*, Privlačica, Vinkovci, 1994., str. 105-144.
- Mažuran, Ive. *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2005.
- Mažuran, Ive. *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Osijek, 1988.
- Milković, Kristina, „Položaj časnika prema zakonskoj regulativi za Vojnu krajinu: Krajiška prava (1754.) i Osnovni krajiški zakon (1807.)“, u: *Povijesni prilozi*, 31, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2006., str. 161-182.
- Milković Šarić, Kristina. „Ban Josip Šokčević – Prilog pitanju identiteta graničarskih časnika“, u: Zlatko Virč, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: 200 godina od rođenja hrvatskoga bana Josipa Šokčevića*, Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol Vinkovci, Vinkovci, 2015., str. 85-103.
- Moačanin, Fedor. “Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.”, u: Dragutin Pavličević, *Vojna Krajina*, Sveučilišna naklada „Liber“, Zagreb, 1984., str. 23-57.
- Moačanin, Fedor. „Društveni razvoj u Vojnoj krajini“, u: Nataša Štefanec, *Radovi iz Povijesti Vojne krajine*“, Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“, Zagreb, 2016., str. 108-138.
- Moačanin, Fedor. „Osnovni problemi obrane Hrvatske u 16. stoljeću“, u: Nataša Štefanec, *Radovi iz Povijesti Vojne krajine*“, Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“, Zagreb, 2016., str. 202-211.
- Moačanin, Fedor. „Periodizacija historije Vojne krajine (XV-XIX st.)“, u: Nataša Štefanec, *Radovi iz Povijesti Vojne krajine*“, Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“, Zagreb, 2016., str. 67-77.
- Nikolić, Desanka. “Vojna krajina i uniformisanje graničarske vojske ”, u: Dragutin Pavličević, *Vojna Krajina*, Sveučilišna naklada „Liber“, Zagreb, 1984., str. 431-442.

- Pavličević, Dragutin. "Uvod", u: Dragutin Pavličević, *Vojna Krajina*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984., str. 6-8.
- Roksandić, Drago. *Vojna Hrvatska: La Croatie militaire, Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809—1813) I. knjiga*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.
- Skenderović, Robert. "Zapisi o doseljenim sarajevskim katolicima u najstarijoj brodskoj matici (1701.-1735.)", u: *Scrinia Slavonica*, 10, Slavonski Brod, 2010., str. 143-160.
- Štefanec, Nataša. „Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia (c.1570-1640)“, u: *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, Des instituts für die Osterreichische Geschichtsforschung, Wien 2004, str. 551-578.
- Štefanec, Nataša. *Država ili ne! Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*, Srednja Europa, Zagreb 2011.
- Štefanec, Nataša. „Plemstvo“, u: Lovorka Čoralić, *U potrazi za mirom i blagostanjem, Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb 2013, str. 91-103.
- Taube, Friedrich Wilhelm. *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*, Priredio: Stjepan Sršan, Državni arhiv u Osijeku, Osijek 2012.
- Tkalac, Krunoslav. "Porijeklo i kretanje Šokaca iz Bosne prema sjeveru preko Save i Dunava", u: *Županjski zbornik*, 3, Županja, 1971., str. 75-80.
- Valentić, Mirko. "Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790-1881.", u: Dragutin Pavličević, *Vojna krajina*, Sveučilišna naklada „Liber“, Zagreb, 1984., str. 57-95.